

Prijs: € 4,95

T E R R A
Westervolda

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN
WESTERWOLDE EN DE KANAALSTREEK

Jaargang 3, nummer 3, november 2014

*Kamp de Beetse
Jahn II basketbal
Juwelier Lutz
Boekweit op het hoogveen*

DIT TIJDSCHRIFT IS EEN UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING
WESTERWOLDE EN HET STREEKHISTORISCH CENTRUM STADSKANAAL

Colofon

Het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde en de Kanaalstreek is een co-productie van het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal (SHC) en de Historische Vereniging Westerwolde (HVW).

Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
redactie@terrawesterwolda.nl

Redactie

Jochem Abbes
Henk Dekker
Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden
Jan Huizing
Helen Kämink
Jaap Kok (opmaak)

TerraWesterwolda op het internet:
www.terrawesterwolda.nl
www.verenigingwesterwolde.nl
www.streekhistorischcentrum.nl

Bestuur SHC

Henk Dekker
Ina Nieboer (secretaris)
Harm Oosting (penningmeester)
Jan Overduin
Henk de Weerd (voorzitter)
Hans van de Wiel

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Jan Huizing
Bé Maarsingh (penningmeester)
Ina Middellkamp-Maarsingh
Wenda Niemeijer-Volders
Bert Roossien (secretaris)
Ruut Wegman

Terra Westerwolda verschijnt driemaal per jaar.

Prijs los nummer € 4,95
Leden van de HVW ontvangen het tijdschrift bij hun lidmaatschap voor € 20,- per jaar.
Donateurs van het SHC ontvangen het bij hun donatie vanaf € 32,50 per jaar.
Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63
Bank SHC: NL04 RABO 0482 4116 35
Bank redactie: NL71 RABO 0162 4533 10

Artikelen

Voor ideeën met betrekking tot onderwerpen en/of artikelen kunt u een mail sturen naar redactie@terrawesterwolda.nl of contact opnemen via nummer 0599-612649.

Vormgeving

Stefanie Smidt

Druk

De Opmaakfabriek Groningen

LIPSKERS

Ik heb nog een aanvulling op het artikel over Hotel de IJzeren Klap, afkomstig uit de aantekeningen van Jelke Blaak (1868-1960) uit Valthermond die zijn hele leven heeft gewerkt als veenarbeider en landklaarmaker. Hij schreef begin jaren vijftig in weekblad De Schakel onder de naam Nemo artikelen over de vervening en leefomstandigheden in de veengebieden van de gemeente Odoorn.

In de jaren zestig van de negentiende eeuw kwamen ploegen veenarbeiders afkomstig uit de omgeving van Lippe-Detmold (Westfalen) via de brug over de Ems bij Lingen naar de veenderijen in Zuid-Groningen en Oostelijk Drenthe trokken om daar tijdens het graafseizoen (van 21 maart-21 juni) uit te besteden als turfgraversploeg, van meestal zeven man. Lipskers die weer bij dezelfde veenbaas aan het werk konden als voorgaand jaar, gingen rechtstreeks naar hun oude werkgever.

Andere ploegen turfgravers gingen naar de herberg van de oude Veldhuis bij de IJzeren Klap te Musselkanaal alwaar rond de twintigste maart, Lipsker Markt werd gehouden. Op het hoogtepunt van de verveningen rond Stadskanaal, werd de markt aldaar bij Hotel Dopper gehouden. Te Musselkanaal werden de Lipskers door de verschillende verveners opgewacht en vonden de onderhandelingen plaats. Als daar een vervener met een ploeg welke hem aanstond, tot akkoord kwam en het was te laat om nog op de veenplaats te komen, dan bleef de vervener die nacht bij zijn aangenomen ploeg Lipskers. Men sliep dan in de schuur of doorrit van de herberg van Veldhuis, bang dat mogelijk een andere vervener er met zijn ploeg vandoor zou gaan. Want had hij deze Lipskers eenmaal op zijn veenderij, dan kon hij er zeker van zijn dat hij 240 dagwerken turf vergraven kreeg.

J. Westendorp

Ter Apel

INTERNERINGSKAMP VRIESCHELOO

Op blz. 11, 3e jaargang, nummer 1, maart 2014 staat onder de datum 8-5-1945 als 2^e punt:

“Door M Hilverts is door onkunde een schot gelost. Dit kwam door dat hij controleren wou hoeveel patronen er in de houder aanwezig waren, maar hij heeft het patroon niet uit de kamer gehaald. Getuige meester L.Mulder.”

Nu was meester Mulder niet de enige getuige. Want direct na het lossen van het schot opende hij een draairaam van de meesterswoning en riep zeer boos in onvervalst Gronings tegen dhr. Hilverts: “Man, kiek toch oet was’t dust; wees toch veurzichtig. Doar aan d’ overkaante ben’n ja kinder aan ‘t speel’n.”

Met ‘d’overkaante’ bedoelde meester Mulder het erf aan de andere kant van het hekwerk van het schoolplein waarop de woning van mijn ouders stond. En één van de ‘kinder’ was ondergetekende, destijds bijna 13 jaar oud. Met twee speelkameraden, van wie ik mij de ene herinner als Lammert. De naam van de andere ben ik vergeten.

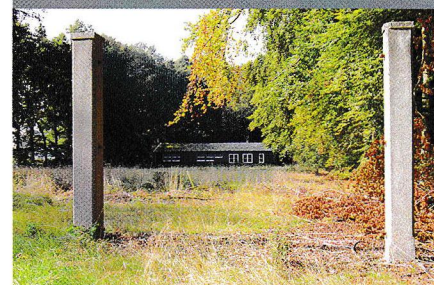
Wél weet ik nog dat wij enorm schrokken van de knal van het gewerschot. Maar

meer nog van het inslaan van de kogel twee meter verder net boven onze hoofden in de zijmuur van de woning. Het kogelgat is als stille getuige nog steeds aanwezig in de muur. D.w.z. het deel van de beschadigde steen is duidelijk te zien en het gat in de voeg is gedicht met specie.

K.J. Wartjes

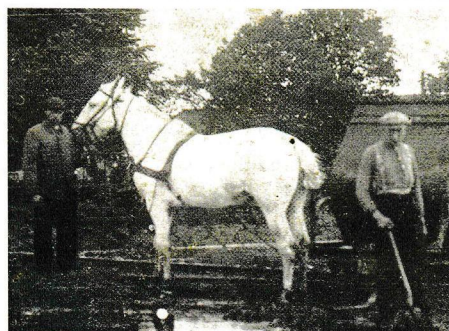
Blijham

COVERFOTO

Op vrijdag 3 oktober 2014 werd het bezoekerscentrum in de gerestaureerde barak (woning kampbeheerder) van voormalig Kamp de Beetse officieel geopend. Meer daarover vindt u op bladzijde 33 van dit nummer.

Foto: Els Kok

IN DEZE EDITIE

- 2 Colofon en lezersreacties
- 4 Siste Viator: De geboorte van de lelijkheid
- 5 Uitgelicht! Een toejas uit het Oostzeegebied
- 6 4 van 1: GADO busstation in Stadskanaal
- 8 Jarke Engelkes | Geschiedenis van een gemeentesecretaris
- 13 Ter Apel zien en dan sterven | Over Kees Stip.
- 14 Aan de grens van de neutraliteit:
Westerwolde tijdens '14 - '18
Deel II: Leven met oorlogsgasten
- 19 Onze club: Jahn II Basketbal
- 20 De verbouw van boekweit op het hoogveen
- 24 Beeldbepalend bedrijf: Juwelier Lutz
- 26 Westerwoldse resoluties en rekesten, afl. 5
- 28 Groot interview: Willem ten Have
- 32 De foto en het verhaal | Werken aan het spoor
- 33 Opening Kamp de Beetse
- 34 Gezamenlijke reis HWW en SHC naar België
- 36 Nieuws van de Historische Vereniging
Westerwolde
- 37 Nieuws van het Streekhistorisch Centrum
- 38 Oproep bombardement aardappelmeelfabriek
Ter Apelkanaal
- 39 Fotoraadsel
- 40 Activiteitenagenda

DE GEBOORTE VAN DE LELIJKHEID

• Jochem Abbès

Heeft u de prachtige rococowand in de kapittelzaal van het Ter Apeler klooster wel eens gezien? Of het fraaie Schnitger-Freytag-orgel uit 1797 in de Magnuskerk van Bellingwolde? En waarom is het klassieke Groninger toogkabinet van rond 1825 tot in onze tijd voor veel mensen nog steeds de 'ideale' kast?

Volgens de bekende Duitse historicus en publicist Joachim Fest (1926-2006) horen de bovengenoemde voorbeelden thuis in de laatste 'ware' stijlperiode van de Europese cultuurgeschiedenis. Was het rococo nog speels en wispelturig, het daarop volgende classicisme vertegenwoordigde zo'n beetje het summum van stijlperfectie en smaak. In het tweede kwart van de 19e eeuw voltrok zich echter een grote omwenteling die zou leiden tot 'de geboorte van de lelijkheid'. De eeuwenoude, traditionele zin voor volmaaktheid en goede proporties verdween en wat er voor in de plaats kwam, werd veelal bepaald door wansmaak, disproportie en kitsch.

Allerlei factoren speelden daarbij een rol, met name de opkomst van industrieel-technische productieprocessen, die de oude ambachten en gilden met hun eeuwenoude overgeleverde zin voor maat en functie ruïneerden. De relatie tussen maker en koper verdween, en daarmee het persoonlijke element van veel voorwerpen. Nieuwe groepen rijken die de aangeboren en overgeërfde zin voor smaak en ontwikkeling van de oude elite (aristocratie, patriciaat en ontwikkelde burgerij) misten, begonnen de vraag te domineren. Met het einde van de feodale wereld kwam de burgerlijke op, die niet meer dacht in representatie, maar in huiselijkheid. Niet de bovenpersoonlijke context wordt de norm, maar de subjectieve smaak. Daarnaast leidde de herontdekking van het verleden en de gelijkstelling van de oude kunststijlen tot de

mengvorm van het eclecticisme. Er ontstond geen nieuwe stijl die – zoals altijd in de eeuwen daarvoor – op de oude voortbouwde. Zo noemt Fest nog meer aspecten die bijdroegen aan het verdwijnen van de zin voor volmaaktheid en goede proporties. En wie er oog voor heeft, die ziet het! De ramen en deuren van een boerderij van rond 1800 zijn net zo goed van model en verhouding als die van een burgerwoning of een paleis. "Een beker of een lamp konden uit hout of tin zijn, in elke uitvoering toonden ze hetzelfde, onbedrieglijk zekere instinct voor maat en functie. Net zo was het met de meubels, de stoffen, het porselein en de decors. In welke periode van de Europese cultuurgeschiedenis men zich ook oriënteert, er is geen lelijkheid en er zijn geen smakeloze ontsparingen. Tot het classicisme verdween en de lelijkheid werd geboren." Aldus Fest.

Het is een fenomeen dat nog veel te weinig is onderzocht. Ook Fest constateert dat in zijn essay 'Die Geburt der Häßlichkeit. Ein Versuch' (2007). Zijn de bovengeschetste ontwikkelingen ook in het Westerwolde van de 19e eeuw waarneembaar? Het is een complexe vraag, maar ik ben geneigd om te zeggen: ja. De rococo kastwand in Ter Apel, het classicistisch vormgegeven orgel in Bellingwolde en het empire Groninger kabinet zijn allemaal

in de context van de oude culturele elite ontstaan. Tot stand gekomen op basis van kennis en smaak, gebaseerd op het oude handwerk met zijn eeuwenoude tradities en maatverhoudingen, in een één-op-één relatie tussen maker en koper. Daar kunnen de standaard bedstee-wanden, de Van Oeckelen-orgels en de Willem III-linnenkasten niet tegenop. Misschien vormt het Westerwoldse pulpitrüm van rond 1800 daarom wel het sluitstuk en het hoogtepunt van de 'ware' meubelkunst van eigen bodem. Uit de tijd dat de 'lelijkheid' nog niet bestond. ■

Westerwoldse pulpitrüm (eerste kwart 19e eeuw).

EEN TOEJAS UIT HET OOSTZEEGEBIED

• Jan S.A. Huizing

Deze keer een voorwerp uit het bezit van een lid van de HVW, mevr. Bruining. Het betreft hier een zogenaamde toejas, gemaakt van een dubbele laag berkenbast. Aan de buitenkant is een geometrische versiering aangebracht en aan de boven- en onderkant is hij van een messing versterkingsrand voorzien. Aan de achterkant is de bast in zigzag vorm aan elkaar gemaakt. De bodem is gemaakt van hout.

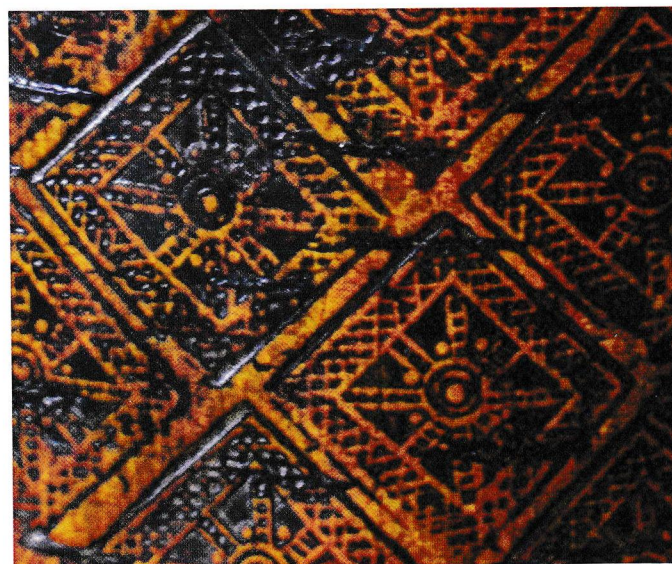
Diameter: 14 cm

Hoogte: 15,5 cm

Tijd van vervaardiging: 1815 - 1890.

Deze toejassen werden gemaakt in het Oostzeegebied, in Rusland en de Baltische landen. Ze werden door de veenkoloniale schippers die daar veel handel dreven gekocht en meegenomen naar huis, als een souvenir. In de landen waar ze vandaan kwamen werden ze gebruikt als boterdoos. In Nederland werden ze meestal gebruikt als tabakspot, maar ze waren natuurlijk voor veel meer toepassingen geschikt. Er hoort ook een deksel met handgreep bij, maar dat is in de loop der tijd verloren gegaan.

Deze toejas is al enige generaties lang in het bezit van de familie. Bij veel zeevarenden zal hij vroeger vele jaren op de schoorsteenmantel te pronk hebben gestaan. Toejassen waren niet de enige voorwerpen die werden meegenomen naar huis, maar bijvoorbeeld ook Riga nappen en lepels of Oostzeelepels werden meegenomen. U kunt ze onder andere gaan bekijken in het Kapiteinshuis in Nieuwe Pekela. ■

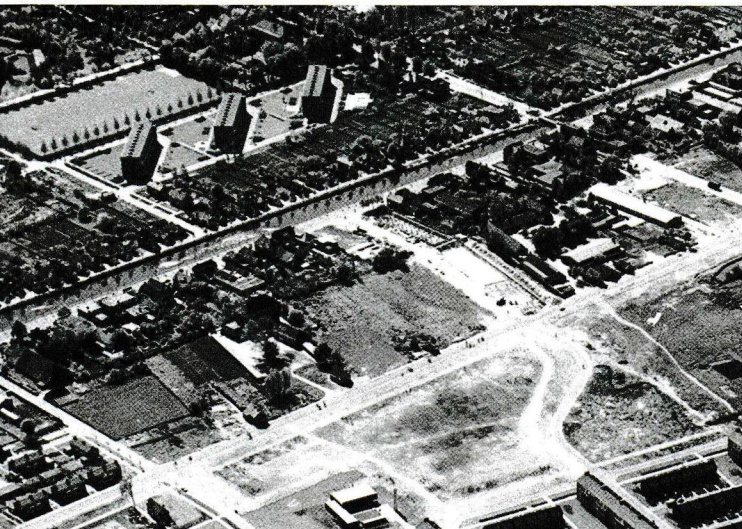
Oproep

Hebt u een mooi object dat in aanmerking komt voor deze rubriek? Meldt het dan aan de redactie. Jan Huizing komt graag bij u langs om het object te fotograferen en er informatie over te vergaren.

redactie@terrawesterwolda.nl

4 van 1

GADO BUSSTATION STADSKANAAL

1962
Voor de realisatie van het station.

1963
Tijdens de opening.

Het Streekhistorisch Centrum bewaart duizenden foto's van de Kanaalstreek door de jaren heen. Dikwijls is een plek vaker dan eens op de gevoelige plaat vastgelegd. In *4 van 1* leggen we vier of meer foto's naast elkaar. Daardoor ontstaat een aardig beeld van de ontwikkeling van dat stukje Kanaalstreek.

• Jaap Kok

An het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw leek Stadskanaal zichzelf opnieuw te hebben uitgevonden. Een eeuw voordien werd zij nog parel van de Veenkoloniën genoemd, maar toen het bruine goud gedolven was, kon het bevolkingsrijke Stadskanaal maar moeilijk de overgang maken naar industrie of landbouw. Veel mensen zochten werk dat er niet was. In 1955 werd het elektronicaconcern Philips binnengehaald. Er zou emplooi zijn voor drieduizend mensen. Voor al die mensen moesten voorzieningen komen en huizen gebouwd worden. In de jaren zestig werden jaarlijks tot 250 woningen gebouwd. De gemeente Onstwedde was de snelst groeiende van Groningen en na de Stad de grootste van de provincie.

In 1962 werd de bouw van een nieuw busstation aanbesteed. Tot dan toe was er een station aan de Handelsstraat bij garage Bergman. De Ter Apeler ondernemer Bergman had zelf een busbedrijf gehad en verhuurde later het pand aan de Handelsstraat aan de GADO. Op aanwijzen van GADO-directeur Hortentius zou het nieuwe station worden gebouwd aan de Beneluxlaan. Het ontwerp was van de hand van architect Klein uit Groningen

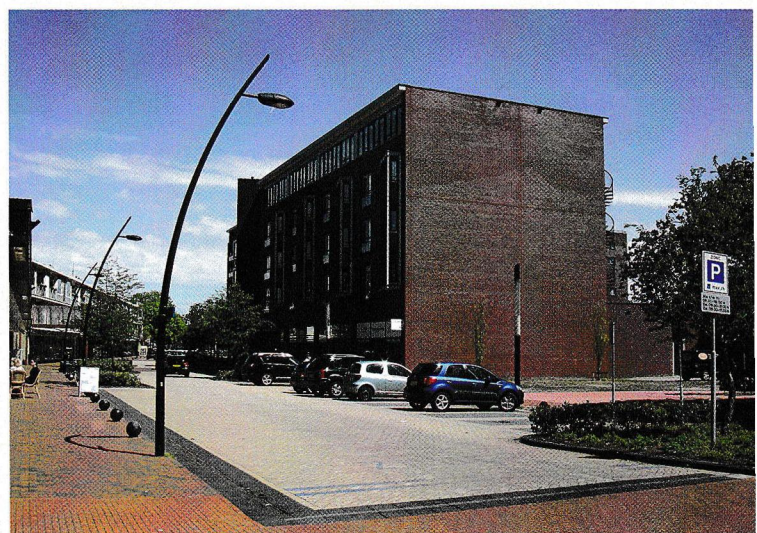
en de bouw werd gegund aan Meijering & Benus voor de som van 1.049.500 gulden.

De foto linksboven is vermoedelijk een luchtopname uit 1962. Op de voorgrond is de nieuwe woonwijk Plan ter Maars zichtbaar. Het Boerendiep, parallel aan het Stadskanaal, is reeds gedempt en de contouren van de Beneluxlaan, met de kenmerkende knik, zijn al zichtbaar in het midden van de foto. Met de bouw van het busstation moet nog worden begonnen; mogelijk is men net gestart de grond bouwrijp te maken.

De keuze voor de Beneluxlaan was niet lukraak gemaakt. Van oudsher was er weliswaar een zwaartepunt van centrale voorzieningen nabij de Gasselternijveenschemond rond het treinstation, maar sinds 1955 reden er geen personentreinen meer. Bovendien was Stadskanaal een typisch Veenkoloniaal lintdorp, zonder duidelijk centrum. Door de komst van Philips en de daaraan gepaarde bevolkingsgroei wensten sommige beleidsmakers een heus winkel- en dienstencentrum. Sinds 1959 was de fabriek definitief aan de Brugstraat bij de Buinermond gevestigd. De nieuwe woonwijken zouden daar niet ver vandaan gebouwd

De jaren 90
De kloktoren is verdwenen.

2012
Geen busstation meer, maar een complex met winkels, kantoren en woningen.

worden en de meest logische plek voor zo'n winkelcentrum lag tussen die woonwijken.

De Beneluxlaan bood tal van voordelen en mogelijkheden. Na de demping van het Boerendiep waren er voldoende uitvalsmogelijkheden en op de plek zelf was voldoende ruimte voor zowel stationsgebouwen als perrons. In een later stadium zou aan de Beneluxlaan eveneens een winkelcentrum worden gebouwd. De HEMA zou er een pand betrekken en vermoedelijk ook de firma V&D.

Nadat het station al bijna een jaar in gebruik was, werd het op 31 oktober 1963 officieel geopend door mr. Fock, Commissaris der Koningin in de provincie Groningen. Het Nieuwsblad van het Noorden kopte een dag later dat het 'grootste busstation van Nederland' in Stadskanaal was geopend. Ruim was het in ieder geval zeker. De totale oppervlakte bedroeg 1,1 hectare. Er waren 8 perrons voor 16 bussen en in de grote hal konden 36 bussen worden gestald. De restauratie met keuken, bar en automatiek had 80 zitplaatsen. In de fietsenstalling was plaats voor 350 fietsen en brommers.

Door het wegvallen van spoorverbindingen in de regio, maakte de bus aanvankelijk gouden tijden door. Openbaar vervoer werd gezien als schoon alternatief voor de auto en als dienst voor de

minder bedeelden. Daar mocht de overheid aan bijdragen. Van meet af aan was de concurrentie van de personenauto evenwel groot en groeiende. De bezuinigingen van de kabinetten in de jaren zeventig en tachtig stimuleerden het openbaar vervoer in Nederland natuurlijk niet. Ook in Stadskanaal namen steeds meer mensen de auto. Bovendien begon ook Philips in de jaren zeventig met de eerste bezuinigingsronden. Buslijnen werden minder frequent gereden, vervangen door taxilijnen en nog weer later helemaal wegbezuinigd. Een groot deel van de restauratie werd vervangen door een wachtruimte. Halverwege de jaren tachtig werd zelfs die voor het publiek gesloten. Rond 1990 is nog geprobeerd het station te revitaliseren. In de voormalige restauratie werd cafeteria Benelux geopend en in 1992 werd de lunchroom annex automatiek verbouwd.

Aan het begin van het nieuwe millennium werd het hele gebied op de schop genomen. Op de plek van het busstation werd een nieuw winkelcentrum gebouwd en het station zelf verdween naar de zijkant daarvan. Eigenlijk mocht het geen busstation meer heten. Waar ooit een heus station was met restauratie, garage en loket, daar is nu slechts een eiland. U zult er zelden meer dan vier bussen tegelijk aantreffen. ■

Bronnen:

Delpher.nl
Krantenarchief Streekhistorisch Centrum

De gemeenteraad tijdens het 40-jarig jubileum van Jarke Engelkes in 1928. Samen met zijn echtgenote zit hij in het midden, naast burgemeester Beirs.

JARKE ENGELKES

GESCHIEDENIS VAN EEN GEMEENTESECRETARIS

Ooit begon hij als 'onbezoldigd medewerker' bij de gemeente Vlagtwedde. Via allerlei functies werkte Jarke Engelkes zich op tot gemeentesecretaris. Hij was zeer geliefd en werd om zijn verdiensten geprezen. Kleindochter Elly Engelkes schrijft over zijn leven en werk, zijn liefdes en nalatenschap. Een bescheiden eerbetoon.

- Elly Engelkes
De foto's komen uit het persoonlijke archief van de auteur.

“

Ik had met vakantie naar het verre buitenland Veelerveen willen gaan.

Jarke Engelkes op ongeveer 25-jarige leeftijd.

Hebelina de Grooth in de periode dat zij trouwde met Jarke Engelkes (in 1901).

Jarke Engelkes werd geboren in 1874 in Wedde. Zijn moeder overleed toen hij nog maar vijf jaar oud was. Met zijn vader verhuisde hij in 1884 naar Bellingwolde waar zijn vader tolpachter werd. Zijn vader overleed toen hij elf jaar oud was. Het is niet bekend wie daarna voor hem zorgde; grootouders waren niet meer in leven en ooms of tantes had hij niet.

Op 13-jarige leeftijd –hij ging toen nog naar school– begon hij als ‘onbezoldigd medewerker’ zijn loopbaan bij de gemeente Vlagtwedde. Die gemeente had ongeveer 5000 inwoners en het gemeentehuis was gevestigd in Vlagtwedde. Toen hij in 1890 werd benoemd tot klerk, ging dit naar Sellingen. Daar heeft hij diverse functies vervuld: van ‘kantoorhouder bij den telefonie’ tot ambtenaar van de burgerlijke stand en gemeenteontvanger. In 1918 werd hij gemeentesecretaris in een moeilijke periode, zo kort na de Eerste Wereldoorlog. Hierdoor was schaarste ontstaan. Bovendien had de gemeente geen burgemeester. Engelkes werd aangeboden als burgemeester te worden benoemd, maar hij weigerde met als motivatie dat hij “nu geen vijanden had en mogelijk als burgemeester slapeloze nachten zou hebben en de vriendschap van sommigen zou verliezen”.

Geliefde gemeentesecretaris

Hij werd als gemeentesecretaris zeer geliefd. Hij was iemand bij wie iedereen op ieder tijdstip kon aankloppen. Zijn 40- en 50-jarige jubilea bij de gemeente werden gevierd met vele speeches van burgemeester en wethouders. Bij zijn 40-jarig jubileum kreeg Engelkes een eikenhouten boekenkast, omdat hij zo veel boeken had. Deze boekenkast is in de familie gebleven en heeft later bij zijn zoon Geert en daarna bij kleinkind Elly een plaats gekregen. Van burgemeester Beins persoonlijk kreeg hij de driedelige autobiografie van P.J. Troelstra, wat moet wijzen op sympathie voor het socialisme. Hij bezat, zeker voor die tijd én gezien de weinige scholing die hij had genoten, inderdaad vrij veel boeken en het is interessant dat hij, die nauwelijks buiten de streek van zijn geboorte kwam, boeken bezat over ontdekkingsreizen in verre landen.

Bij zijn 50-jarig jubileum in 1938 werd hem door de commissaris van de koningin van de provincie Groningen de onderscheiding van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau uitgereikt. »

Vermeldenswaard is dat hij eigenlijk geen viering van jubilea wilde. Bij zijn 40-jarig jubileum zei hij dat het helemaal geen verdienste was 40 jaar bij dezelfde gemeente te werken. Uiteraard zeiden de andere sprekers dat hij het zo geweldig had gedaan en dat het in zijn geval wel een verdienste was. Bij de 50-jarige viering had hij er eigenlijk tussenuit willen knippen door "met vakantie naar het verre buitenland Veelerveen te gaan" (daar woonde zijn pleegzoon), maar dat burgemeester en wethouders zware druk op hem hadden uitgeoefend dit niet te doen.

Afscheid

Anderhalf jaar later, in augustus 1939, nam Jarke afscheid van de gemeente. Hij memoreerde in zijn dankwoord aan de veranderingen die hij tijdens zijn ambtsperiode had meegemaakt: de gemeente was gegroeid van 5000 naar ruim 15.000 inwoners, het aantal scholen was van zes naar 22 gestegen, twee scholen voor voortgezet onderwijs (de Rijks HBS te Ter Apel en Lagere Landbouwschool te Vlagtwedde) waren opgericht. Verharde wegen waren er bij zijn aantreden nauwelijks, bij zijn aftreden vele. Toen hij begon, waren er nog mensen die in plaggenhutten woonden. En dan noemde hij niet eens de kanalisatie van de Ruiten A, de werkverschaffing, de ontginning van heide en veen en de daardoor ontstane landbouwgrond, die kolonisten – ook uit Duitsland – aantrok. Ook kwam er op bescheiden schaal enige industrie, zoals de aardappelmeelfabriek. De aanleg van een trambaan – later opgeheven – was ook in die tijd. Bovendien werden in die periode in het kerkje van Sellingen de prachtige muurschilderingen blootgelegd. Deze waren, waarschijnlijk tijdens de Reformatie, bedekt met een laag witte kalk. In het klooster van Ter Apel vond een restauratie plaats. In 1890 was het nieuwe gemeentehuis in Sellingen in gebruik genomen.

Ten tijde van Engelkes afscheid bestond er veel oorlogsdreiging. Voedsel was 'op de bon'; Jarke bleef na zijn pensionering nog betrokken bij de distributie.

Gids voor Vlagtwedde

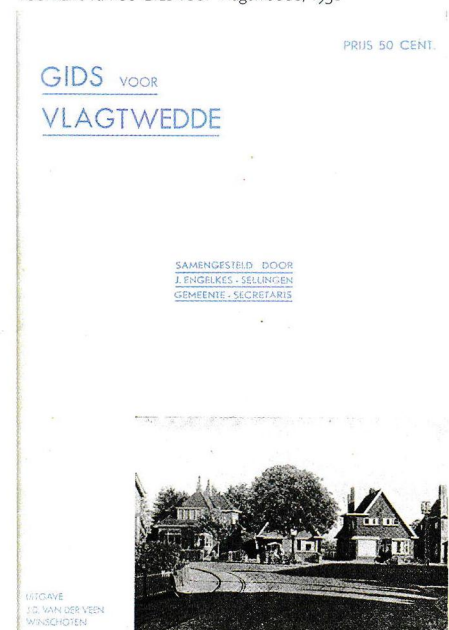
Al eerder was hij ook gaan schrijven over zijn geboortegrond: in 1936 verscheen een boekje waarin ieder pad, ieder gehucht, ieder stroompje werd beschreven. Engelkes beschreef de wendingen van de Ruiten A, de buurtschappen Ter Borg en Laude, de burcht van Wedde, het vestingplaatsje Bourtange, het kerkje van Sellingen en verder alle hoeken en gaten van de gemeente, compleet met historische achtergrond. In het voorwoord van het in 2011 uitgegeven fotoboek over de gemeente werd nog naar deze gids verwezen. Kleindochter Elly werd door dit boekje geïnspireerd haar geboortegrond te paard te verkennen, hetgeen zij meermalen deed. Zij beschreef deze tochten in een boek over haar paard Dauphine.

Engelkes' 'Gemeentegids van Vlagtwedde' werd in 1988 in exact de oorspronkelijke vorm opnieuw uitgegeven. De eerste druk daarvan werd toen door de burgemeester van Vlagtwedde aangeboden aan zoon Geert, in aanwezigheid van diens echtgenote en dochter. Voor de Toeristen-kampioen van de ANWB beschreef hij in 1937 een wandeltocht door de gemeente van maar liefst 75 km.! Dit alles geeft weer hoeveel liefde hij voelde voor zijn geboortegrond, waar hij zijn hele leven heeft gewoond en gewerkt. Engelkes was een Westerwolder in hart en nieren.

Engelkes' 'Gemeentegids van Vlagtwedde' werd in 1988 opnieuw uitgegeven. Het eerste exemplaar werd toen door burgemeester Euverink van Vlagtwedde aangeboden aan zoon Geert, in aanwezigheid van diens echtgenote en dochter.

Voorkant van de Gids voor Vlagtwedde, 1936

“

Dit alles geeft weer hoeveel liefde hij voelde voor zijn geboortegrond, waar hij zijn hele leven heeft gewoond en gewerkt. Engelkes was een Westerwolder in hart en nieren.

Huwelijk met Hebelina de Grooth

Jarke Engelkes trouwde in 1901 met Hebelina de Grooth, vier jaar jonger dan hij. Ze was ook geboren in de gemeente Vlagtwedde, waarschijnlijk in Sellingen, waar haar vader kastelein was.

Hebelina werd in 1878 geboren. Ook haar moeder was jong gestorven, toen ze vier jaar oud was. Haar vader hertrouwde een jaar later. Ze had naast één broer ook drie halfbroers en een halfzus. Haar vader is stuurman geweest; het is niet bekend van wat voor scheepvaart.

Hebelina's moeder overleed in Sellingen. Haar halfbroers en -zuster zijn volgens de registers geboren in de gemeente Vlagtwedde. Waarschijnlijk was de geboorteplaats ook Sellingen. Een van haar halfbroers (Heije) is zijn hele leven (tot aan de opname in een verpleeghuis) in Sellingen gebleven, is daar getrouwd en had een zaak in huishoudelijke artikelen. Haar volle broer, ook in Sellingen geboren, was smid en werkte in verschillende plaatsen in de provincie. Een jaar na de geboorte van zijn eerste kind overleed zijn vrouw (in 1907) waarna de zoon, Jacob Roelof de Grooth bij het echtpaar Engelkes-de Grooth in Sellingen kwam te wonen. Zijn vader hertrouwde in 1911 en kreeg bij zijn nieuwe echtgenote acht kinderen.

Herberg in Sellingen

Over Hebelina's jeugd is weinig bekend. Haar vader gaf zijn stuurmanschap op en begon in Sellingen een herberg. Daar vroeg hij een vergunning aan voor het verkopen van sterke drank in een nog te openen tweede lokaal. Het gemeentebestuur besloot deze vergunning te verlenen, hoewel daar in die tijd streng op werd toegezien. Het argument was: "Het gemeentehuis te Vlagtwedde zal in de loop van 1890 verplaatst worden naar Sellingen en dus zal dit dorp de hoofdplaats worden. Bij huwelijksvoltrekkingen en raadsvergaderingen en bij tal van andere gelegenheden komt het voor dat personen krachtens de wet ten gemeentehuize moeten compareren. Met het oog op de grote afstanden en de slechte toestand der wegen welke gedurende een groot gedeelte van het jaar niet anders dan met twee paarden voor elk rijtuig en dan stapvoets te berijden zijn, is het volstrekt noodzakelijk dat te Sellingen althans een enkele gelegenheid zij, waar de paarden gestald en de rijtuigen onder dak gebracht kunnen worden en de reizigers gelegenheid hebben uit te rusten en zich een weinig te verkwikken na een vermoeiende urenlange reis langs een modderige zandweg". »

Café De Grooth in Sellingen, 1905
Foto: archief Streekhistorisch Centrum

Een foto van Hebelina voor haar persoonsbewijs, ca. 1940.

Hebelina de Grooth in haar laatste jaren.

Op grond van deze argumenten kreeg herbergier J. de Grooth de vergunning van Gedeputeerde Staten van de provincie, omstreeks 1887. Er kwam voor dit doel ook een extra ruimte. Dit was noodzakelijk, want het gezin woonde in de ruimte waar ook drank werd geschonken.

Jarke Engelkes verhuisde in 1889 als klerk van de gemeente van Vlagtwedde naar Sellingen. Het is aannemelijk dat Jarke en Hebelina elkaar in dit dorpscafé tegenover het gemeentehuis (wellicht het voormalige hotel Homan, nu Hof van Sellingen) hebben ontmoet. Het is speculeren, maar aanwijzingen zij er.

Moeilijke laatste jaren voor Hebelina

Hebelina is tijdens haar leven nauwelijks buiten Sellingen geweest. Toen Jarke kort na zijn pensionering overleed, bleef zij wonen in het grote huis aan de Dorpsstraat. In een apart gedeelte woonde de wijkverpleegster van het dorp, zuster Bloem. Het huis had geen badkamer, wel een modern toilet. Zij sliep op de begane grond; boven was een grote slaapkamer, waar later het gezin van

zoon Geert wel logeerde. De keuken, met kolenfornuis, was aan het einde van een hele lange gang. Toen zij lichamelijk achteruit ging, werd het wonen in zo'n groot huis problematisch. Daarom zocht haar zoon Geert een plaats voor haar in een bejaardenflat in Leeuwarden, niet ver van waar hij toen woonde. Dit tegen haar zin; zij wilde niet weg uit Sellingen. Toch ging de verhuizing door. Geert bezocht haar daar bijna dagelijks, maar hoorde alleen maar klachten aan. Zij was achterdochtig naar medebewoners. De toestand werd ondragelijk en toen boden pleegzoon Jaap en zijn echtgenote aan haar in huis te nemen, hetgeen gebeurde. In 1964 overleed zij bij hen thuis in Veelerveen op 86-jarige leeftijd.

Niet lang na zijn afscheid van de gemeente Vlagtwedde in 1939 overleed Jarke Engelkes aan een geperforeerde blindedarm in een ziekenhuis in de stad Groningen. De begrafenisstoet bestond volgens de pers uit zo'n 400 mensen, voor een dorp als Sellingen heel veel. Jarke en – veel later – ook zijn vrouw Hebelina werden begraven op het kerkhof van Sellingen. ■

Wandelverhaal over de Groninger jaren van dichter Kees Stip

TER APEL ZIEN EN DAN STERVEN

Hans ter Heijden riep 2013 uit tot 'Kees Stipjaar'. Het was toen 100 jaar geleden dat de dichter van het 'light verse' werd geboren in Veenendaal. De laatste 23 jaar van zijn leven woonde en werkte hij in Laudermarke. Hij stierf in 2001. Ter Heijden organiseerde vorig jaar onder meer de expositie 'Nu en later is er hoop' in de Oude Stelmakerij in Sellingeren en een Kees Stipfestival. Momenteel schrijft hij een boekje over de Groninger jaren van Kees Stip: 'Ter Apel zien en dan sterven', een 'wandelverhaal'. Kees Stip wandelde veel met zijn hond. Ter Heijden loopt nu met zijn trouwe labrador Dora door Westerwolde. Hierbij een voorproefje.

Katja en Kees Stip met hond Mollepop voor hun huis aan de Veenweg in Laudermarke (circa 1985)

Foto: Dagblad van het Noorden / Sjors Visscher

't Peerd van ome Loeks

Harpelsluis

Als Dora en ik over het karrenspoor langs het Mussel Aa Kanaal richting Kopstukken wandelen, weet zij dat ik altijd even op mijn 'denkstronk' in de houtwal ga zitten. Hier vandaan heb ik een fraai uitzicht over de akkers. In de verte liggen de jonge bossen bij Jipsingboertange en Jipsinghuizen. Soms zie je reeën, gracieus dansend over de aardappelvelden, die nu overtuigend in bloei staan. Verderop golft het koren. Een koekoek koekoekt, een kraai krast, een reiger scheert over het water.

Dit is Westerwolde, Zuidoost-Groningen. Hier streek in 1978 de dichter Kees Stip, samen met zijn vrouw Katja, neer. Ik maak nu een wandeling vanaf de plek waar ik woon bij Harpelsluis naar de verbouwde boerderij waar hij, aan de Veenweg in Laudermarke woonde en probeer me en passant een beeld te vormen van de dichter tijdens zijn Groninger jaren.

Ook Stip wandelde hier veel, vaak vergezeld door zijn hond Mollepop. Hij schreef er – wat nuchterder dan ik – over:

*Tegen koffietijd wandel ik graag door mooi Westerwolde.
De sloten zijn gevuld met slappe koffie, suikerbieten staan
ernaast en een koe werkt aan een koffie verkeerd.*

"Al wandelend bedacht hij onder meer sonnetten, sloeg die op in zijn hoofd en schreef deze bij thuiskomst op. Soms typte hij ze, maar hij had een hekel aan typen", vertelde dichteres Patty Scholten me. Zij werd door Stip ontdekt en bezocht hem regelmatig, ook nog kort voor zijn dood. Ze las hem toen gedichten van hun lievelingsdichter Elsschot voor. Kees prevelde ze mee. Ze hielden allebei tranen met tuiten.

Wellicht is het volgende sonnet van Stip ook al wandelend over de Westerwoldse dreven ontstaan:

De Groningers

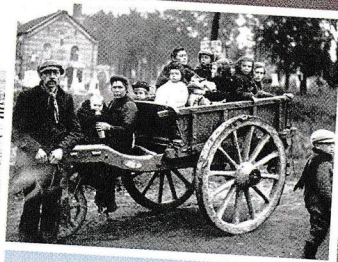
Het steenrood van hun grote boerenschuren
staat op hun wangen dubbel zo gezond.
Hun haar is als het rieten dak zo blond.
Blauw zijn hun ogen van het blauw in turen.

Als zwarte zeeën zijn hun lappen grond.
Maar de bewerking hoeft niet lang te duren.
Op duivelstuigen die ze daarvoor huren
razen ze alle horizonnen rond.

O volk dat eerst aan mij heeft moeten wennen:
gewend aan u begin ik te erkennen:
't is 't peerd van ome Loeks waarop ik wed.
Schijnbare stugheid kan mij niet meer krenken.
Zou ik u mijn vermogen mogen schenken?
"Dat mag ja wel, gooi het maar in mien pet."

(Uit: VerzamelStip II, Uitgeverij Liverse, 2013)

Hans ter Heijden hoopt 'Ter Apel zien en dan sterven' binnenkort uit te geven. ■

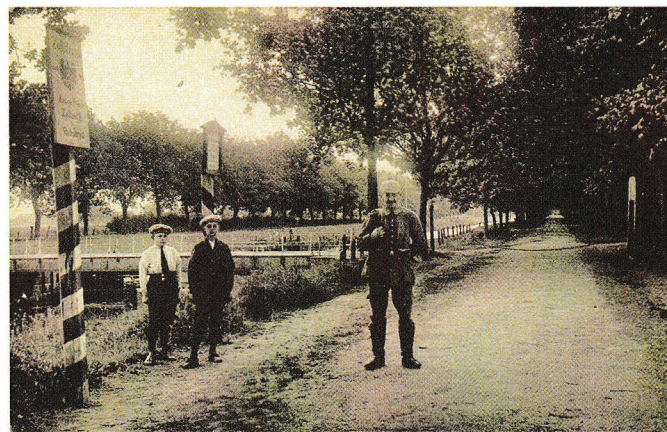
AAN DE GRENS VAN DE NEUTRALITEIT: WESTERWOLDE TIJDENS '14-'18.

DEEL II: LEVEN MET OORLOGSGASTEN

Dit jaar wordt herdacht dat de Eerste Wereldoorlog honderd jaar geleden begon. 'De Grote Oorlog', zoals onze zuiderburen het met eerbied noemen, mag sinds enkele jaren in Nederland op een groeiende belangstelling rekenen. Deze belangstelling uit zich in diverse publicaties die een Nederlands perspectief proberen te geven op de oorlog die spoedig de oercatastrofe van de twintigste eeuw zou worden genoemd. Hoewel ons land neutraal bleef, was het wel degelijk merkbaar dat half Europa ten strijde was getrokken in de zomer van 1914. Als grensregio kreeg Westerwolde ook te maken met de gevolgen van de oorlog. In dit tweede deel is er speciale aandacht voor diverse groepen mensen. Burgervluchtelingen, uit krijgsgevangenschap ontsnapte militairen, maar ook een vergroot aantal smokkelaars maakten hun entree in Westerwolde. Door middel van een aantal anekdotes rondom deze oorlogsgasten zal de moeilijke situatie gedurende de oorlogsjaren beschreven worden.

• Geert Volders

Grensovergang bij Ter Apel tijdens de Eerste Wereldoorlog.
RHC Groninger Archieven

Tussen 1914 en 1918 zou Nederland krampachtig proberen een neutrale houding aan te nemen. Dat betekende dat we als het ware onbesproken gedrag moesten vertonen, om maar niet de schijn te wekken partij te kiezen in het moordende conflict. Neutraliteit bracht de nodige plichten met zich mee. Op 4 augustus viel het Duitse leger België binnen. Vele Belgen probeerden het oorlogsgeweld te ontvluchten door in het neutrale Nederland hun toevlucht te zoeken. Een voor Nederlandse begrippen ongekende vluchtelingenstroom was het gevolg. Bijna een miljoen Belgen bracht een deel van de oorlogsperiode door op Nederlandse bodem. Spoedig werden er steuncomités opgericht die opkwamen voor de belangen van deze vluchtelingen. Deze comités zorgden voor hulpgoederen en onderdak. Ook ontstonden er grote opvangkampen voor de vluchtelingen. Gevluchte soldaten vielen onder een andere categorie en moesten volgens het oorlogsrecht op een andere manier behandeld worden.

De Belgen en de ontginning en kanalisatie van Westerwolde

Toen de oorlog in de zomer van 1914 uitbrak was de kanalisatie van Westerwolde in volle gang. Het jaar daarvoor was het Vereenigd-Kanaal uitgegraven en vervolgens moesten het Mussel-Aa Kanaal en het Ruiten-Aa Kanaal uitgegraven worden. De oorlog gooide flink roet in het eten van het Waterschap Westerwolde dat de kanalisatie bekostigde. Vooral in de laatste oorlogsjaren zagen de aannemers die in opdracht van het waterschap werkten, hun onkosten enorm stijgen. Daarnaast dreigde er een tekort aan werkkrachten, doordat vanwege de mobilisatie veel arbeidsplaatsen leeg bleven.

Doordat de in- en uitvoer van producten door de oorlog werd bemoeilijkt, werden veel producten schaars. De prijs van voedsel en brandstof steeg en soms waren ze niet eens voorradig. Aannemer Smit zag zich genoodzaakt op 12 november 1917 het volgende schrijvende rapport uit te brengen aan ir. Zandstra van het waterschap Westerwolde. "Dag uit dag in deed 1 man niets

anders als boodschappen opscharrelen, waar ze maar te krijgen waren. (...) Momenteel hebben we 4 deserteurs, en komen er nog een 4 tal bij, maar ook deze mensen klagen reeds, we zullen ze helpen zooveel we kunnen, te meer waar het, al spijt me dit te moeten zeggen, betere werkkrachten zijn dan de Amsterdammers. Nog erger dan met de voedingsmiddelen der menschen is het met het verkrijgen van voedsel voor de paarden gesteld. Twee van onze beste dieren zijn reeds verhongerd en drie zijn nog slechts werkende paardenlijken." »

BEKENDMAKING.

De TERRITORIALE BEVELHEBBER in Friesland, Groningen en Drenthe, uitoefenende het militaire gezag in de gemeente

VLAGTWEDDE

BEPAALT:

dat **Vreemdelingen** (uitgezonderd diplomatieke en consulaire agenten van Vreemde Mogendheden en behalve Belgische Vluchtelingen door het Provinciaal Comité in Vlagtwedde ondergebracht) tenzij voorzien van een schriftelijke machtiging van den **Territoriaal Bevelhebber** voornoemd, voorzien moeten zijn van een regelmatig buitenlandsch paspoort, overeenkomstig art. 2 der **Vreemdelingenwet**, op welk paspoort een portret van den houder moet zijn geplakt en

BEVEELT:

dat alle vreemdelingen, als hiervoren bedoeld, die worden aangetroffen in de gemeente Vlagtwedde en niet in het bezit zijn van het voorgeschreven paspoort, onmiddellijk uit het gebied, waar de staat van beleg is afgekondigd, moeten worden verwijderd.

ASSEN, 11 December 1914.

De Territoriale Bevelhebber
in Friesland, Groningen en Drenthe,
H. MEIJBOOM.

Waarvan door mij op de gebruikelijke wijze afkondiging is geschied te Vlagtwedde den 12 December 1914.

De Burgemeester,
Meijboom

Om de controle op het grensverkeer zo goed mogelijk te kunnen handhaven vaardigde het Militaire Gezag diverse verordeningen uit.
Archief gemeente Vlagtwedde (1811-1923), inv. nr. 843

“

De Belgen zijn zeer tevreden en zouden niet graag weer naar een kamp worden overgeplaatst, terwijl de werkgevers op hun beurt zeer tevreden over de Belgen zijn.

In 1917 was de situatie dusdanig dat aannemer Smit een tekort aan personeel, levensmiddelen en materialen had. Daarom wendde hij zich tot het Arbeidsbureau. Het Arbeidsbureau was ingesteld om werklozen aan werk te helpen. Zo wist Smit werklozen uit Amsterdam en Enschede aan te trekken om in Westerwolde aan het werk te gaan. Over de Amsterdammers was Smit niet erg enthousiast zoals uit voorgaand citaat bleek. Zij vertrokken dan ook al na enkele maanden. De reden daarvan was dat Smit de levensmiddelen die hem toegezegd door het Arbeidsbureau en het Nationaal Steuncomité waren niet ontving. Op advies van ir. Zandstra moest Smit zich wenden tot Belgische vluchtelingen. Deze Belgen genoten een zekere vorm van vrijheid en daardoor

konden zij zich naar Westerwolde begeven om aldaar te werken. Onder andere bij de ontginningswerkzaamheden in het Hebrecht achter Veelerveen en bij het Ruiten-Aa-kanaal ter hoogte van Ter Walslage hebben de Belgen zich verdienstelijk gemaakt.

Het Nieuwsblad van het Noorden gaf in 1917 een zeer positieve kijk op het leven van de Belgen in Westerwolde. “Deze ontginning [het Hebrecht, GV] geeft aan 300 menschen werk onder wie tegenwoordig 120 geïnterneerde Belgen zijn, voor wie een boerenschuur is ingericht, waarin een groote slaapzaal, een ruime conversatiezaal en een cantine. De Belgen hebben hun eigen koks, kleermaker en schoenmaker. Ze zijn zeer tevreden en zouden niet graag weer naar een kamp worden overgeplaatst, terwijl de werkgevers op hun beurt zeer tevreden over de Belgen zijn. In hun vrijen tijd beoefenen de Belgen huisvlucht, waarin sommigen het ver hebben gebracht, blijkens hun werkstukken.”

Smokkelaars

In het eerste deel over Westerwolde tijdens de Eerste Wereldoorlog is de rol van de landweer besproken. Men meende dat de landweermannen ideaal waren om in hun eigen woonomgeving op smokkeljacht te gaan en zodoende dienden velen als grenswacht. Het tegendeel bleek waar. Veelvuldig werkten grenswachten nauw samen met de smokkelaars. Daarnaast kende de grenswacht de smokkelaar vaak persoonlijk, waardoor de drang om hem of haar aan te geven verminderd werd. Militairen waren regelmatig betrokken bij smokkel. Zo werd in april 1916 bij Ter Apel een zevental smokkelaars gearresteerd waarvan er één een militair was. De smokkelaars hadden geprobeerd een hoeveelheid vet over de grens te smokkelen om in Duitsland te verkopen. Op 19 september 1916 werd een smokkelaar doodgeschoten nadat hij een stopteken van de grenswacht bij Ter Apel had genegeerd. De smokkelaar, die een uit Utrecht afkomstige militair op verlof bleek te zijn, had geprobeerd vet over de grens te smokkelen. Het spreekt voor zich dat grenswachten niet altijd even geliefd waren in hun omgeving. Dit ondervond rijksveldwachter Spa ook toen hem op 31 januari 1917 in Ter Apel enkele snijwonden werden toegebracht. De dader verklaarde later dat hij niet de veldwachter, maar een grenswacht “tegen wien hij een wrok had, te pakken had willen nemen.”

Nog een bekendmaking van het Militaire Gezag. Deze maakt duidelijk dat de grensregio niet ongevaarlijk was.

Archief gemeente Vlagtwedde (1811-1923), inv. nr. 843

WAARSCHUWING.

Het is in den laatsten tijd veelvuldig voorgekomen, dat personen, die onder verdachte omstandigheden de grens trachtten te passeeren, geen gevolg gaven aan het herhaald aanroepen door personeel, belast met de grensbewaking.

Daardoor zijn reeds verschillende personen gewond geworden.

De Territoriale Bevelhebber in Friesland, Groningen en Drenthe wijst er derhalve de burgerbevolking nogmaals met nadruk op, dat men zich aan lijfsgevaar blootstelt, indien men geen gevolg geeft aan den aanroep tot stilstaan, gedaan door personeel, belast met de grensbewaking.

ASSEN, 23 October 1915.

De Territoriale Bevelhebber
in Friesland, Groningen en Drenthe,
De Kolonel,

H. MEIJBOOM.

Nederlandse en Duitse grenswachten in een vriendschappelijke sfeer naast elkaar bij de overgang bij Ter Apel.
Foto: RHC Groninger Archieven

Spionage

Nederland was gedurende de oorlogsjaren een waar spionnest. De strijdende partijen konden in het neutrale Nederland inlichtingen verzamelen over de vijand, maar ook over het neutrale Nederland zelf. Met name de Belgen plaatsten hun vraagtekens bij de Nederlandse neutraliteit. Zodoende probeerde de Nederlandse inlichtingendiensten alle vormen van spionage op het eigen grondgebied tegen te gaan. Om een illustratie te geven van de lichte paranoia van de Nederlandse bevolking jegens buitenlandse inmenging, kan de zaak tegen Emil Francotte gebruikt worden.

Nadat de Duitsers in oktober 1914 Antwerpen hadden ingenomen, was de 27-jarige Emil Charles Leon Francotte naar Nederland gevlucht. Na omzwervingen komt Francotte terecht in Groningen, waar hij aan de Turftorenstraat een appartement betrekt. Hier gaat het mis. Een huisgenoot en één van diens vrienden constateerden dat Francotte zich verdacht gedroeg. "Ik hoor van den heer Jordens, die in dat huis zijne kamer boven die van Francotte heeft, dikwijls over het geheimzinnig gedrag van dien Francotte spreken en wij meenden reeds dat wij een spion in huis hadden in hem." De politie deed meerdere invallen bij Francotte en nam hem mee voor verhoor. Waarom ging hij per trein naar Winschoten en maakte hij fietstochten langs de grens?

En waarvoor dienden de aantekeningen die hij maakte langs de grens en in de haven van Delfzijl? Volgens Francotte waren de aantekeningen bedoeld voor het Belgische consulaat en dienden deze voor toekomstige handelsrelaties die na de oorlog van pas zouden komen. Klaarblijkelijk is er geen strafrechtelijke vervolging ingezet. In het dossier Francotte bevindt zich een briefje gedateerd 11 november 1918 –de dag van de wapenstilstand– waarin de dan in Maastricht verblijvende Francotte verzoekt de in 1917 in beslag genomen paperassen aan hem terug te geven. De zaak Francotte illustreert op fraaie wijze hoe moeilijk het was om spionage daadwerkelijk vast te kunnen stellen.

Geïnterneerden, krijgsgevangenen en deserteurs

Al vanaf de eerste oorlogsdagen kwamen er buitenlandse militairen de Nederlandse grens over. Als neutraal land diende Nederland deze militairen te internen gedurende de oorlog. Dat betekende dat de militair ontwapend werd en vervolgens naar een interneringskamp werd gestuurd. Voor het Engelse Kamp in Groningen en het Belgenkamp van Zeist waren grote interneringskampen. Zoals in het geval van de kanalisatie van Westerwolde, kregen sommige van deze geïnterneerden toestemming om buiten het reguliere kamp aan het werk te gaan. Ze bleven echter verbonden aan het Belgische leger. »

Het Oorlogsgevaar.

Ontvluchte krijgsgevangenen.

In den nacht van Zondag op Maandag zijn er tusschen Vlagtwedde en Boertange een 6-tal Russische soldaten over de grens gekomen, die uit de Duitse krijgsgevangenschap hadden kunnen ontvluchten.

Uit: Het Volk van 29 december 1915.

Zo ook Philemon van Beselaere die verbonden was aan het 3^e Regiment Jagers te voet. Hij werd te werk gesteld bij de stoombakkerij van de Firma Lamfers & Mulder te Ter Apel. Van hem is een verzoekschrift aan de Afdeling kleedermagazijn voor Belgische Interneerden bewaard gebleven. De inhoud van het briefje betreft de verstrekking van nieuwe kleren en schoenen aan de Belg. Doordat het Kleedermagazijn nieuwe uitrusting verstrekke, probeerde Van Beselaere na ruim een jaar nieuwe

“

Dikwijls hadden deze mannen een lange tocht afgelegd en waren ze zwemmend de Eems overgestoken om maar niet in Duitsland ontdekt te worden.

kleding te krijgen. Opmerkelijk is dat hij erbij schrijft dat ook burgemeester Boelken van Vlagtwedde hem op deze maatregel van het Kleedermagazijn had gewezen. Boelken was dus goed op de hoogte van het wel en wee van de gasten in zijn gemeente. Belgen kwamen veelal via de zuidgrens ons land binnen. Er kwamen echter ook militairen via de oostgrens ons land binnen. Gedurende de hele oorlog zijn er berichten te vinden van Franse, Russische en Britse krijgsgevangenen die vanuit Duitsland wisten te ontsnappen en naar Nederland zijn gekomen. Dikwijls hadden deze mannen een lange tocht afgelegd en waren ze zwemmend de Eems overgestoken om maar niet in Duitsland ontdekt te worden. Wanneer deze ontsnapte krijgsgevangenen door de Nederlandse autoriteiten werden aangehouden, dan wachtte hen opnieuw internering. Terugkeer naar het eigen leger behoorde niet tot de opties, want dat zou immers ingaan tegen de neutraliteitsprincipes van Nederland.

Naast de Britse, Franse en Russische krijgsgevangenen, staken er ook Duitse militairen de grens over om hun toevlucht te zoeken tot het neutrale Nederland. Deserteurs moesten eveneens

geïnterneerd worden. Dat gold ook voor Nederlandse deserteurs. Nadat de burgemeester in kennis was gesteld door het Militaire Gezag over het wegblijven van verlof van een militair, moest vastgesteld worden wat de reden van dit wegblijven was. In de gemeente Vlagtwedde is een aantal keren sprake geweest van desertie, waarvoor de soldaat in kwestie 'is afgevoerd'. Dit gebeurde overigens ook al reeds voor de mobilisatie tijdens de gewone dienstdienst.

Franse vluchtelingen

In het najaar van 1918 – na afloop van het mislukte Duitse zomeroffensief – kwam er nog eens een grote groep vluchtelingen naar het Noorden. Deze keer betrof het uit Frankrijk afkomstige mensen. Onder andere in Veendam en Ter Apel zijn deze mensen ondergebracht. Zodoende was burgemeester Buiskool van Vlagtwedde, de opvolger van de per 1 november 1918 opgestapte Boelken, genoodzaakt zich tot het Steuncomité te wenden om geld voor een 32-tal Franse vluchtelingen te vragen. Deze vrouwen, kinderen en enkele oudere mannen waren afkomstig uit Douai dat in de frontlinie lag. Nu waren ze in Ter Apelkanaal ondergebracht. Begin januari 1919 verlieten deze Franse vluchtelingen Ter Apelkanaal.

Tot slot

Op 11 november 1918 werd een wapenstilstand gesloten. Na vier jaar zwegen de kanonnen. Ondanks de relatieve rust ver weg van de frontlinies kan toch niet gezegd worden dat men in Westerwolde niets had meegekregen van het oorlogsgewoel. De vele vluchtelingen en geïnterneerden zouden spoedig weer naar hun thuisland vertrekken. Vrijwel direct werd een begin gemaakt aan de geleidelijke demobilisatie. Toch was de Nederlandse neutraliteit niet onbesproken gebleven. Het verleende asiel aan ex-keizer Wilhelm II zorgde voor zeer zware kritiek op Nederland. Met name de Belgen waren verbolgen over dit vermeende pro-Duitse gedrag van Nederland. De Nederlandse neutraliteit en dus ook de gezagshandhaving in een grensregio zoals Westerwolde kan daarom getypeerd worden als het zoeken naar een wankel evenwicht. ■

ONZE CLUB: JAHN II BASKETBAL

• Helen Kämink

Jahn II uit Stadskanaal is een vereniging met een meer dan 100-jarige historie. De club werd opgericht in 1903 als gymnastiekvereniging in het Wildervankster deel van Stadskanaal. In 1928 werd daar een handbalafdeling aan toegevoegd en in 1964 atletiek. Pas in 1969 kwam daar basketbal bij, nadat in de jaren zestig de eerste basketballessen in het middelbaar onderwijs werden gegeven. De docenten lichamelijke opvoeding zetten een scholierencompetitie op, die op de vrijdagavonden in de sporthal aan de Luxemburglaan veel jongeren op de been bracht.

De basketbalteams van Jahn II speelden direct al op een behoorlijk hoog niveau, aan het eind van de jaren zeventig wisten ze zich langere tijd in de hoofdklasse te handhaven. In de jaren tachtig werden er al plannen gemaakt om te gaan spelen op landelijk niveau, wat in de jaren 90 ook daadwerkelijk lukte en in 1998 werd de club zelfs kampioen in de eerste divisie.

Op bijgaande foto zien we het 5e herenteam omstreeks 1980. Dit team stond bekend als het 'pretteam': plezier stond voorop en als het warm was dronk men ook wel eens een biertje voor de wedstrijd en uiteraard ook daarna. Dat verhinderde echter niet dat ze ook nog een keer kampioen werden, zij het in de laagste klasse.

Achterste rij van links naar rechts: Ben Wiersema, Thijs Perdok (al jong overleden), Bert Hempten, Adriaan Wiersma.

Hurkend van links naar rechts: Herman Herbers († 2013), Teun Wubs, Heinrich Winter en Jaap Winter. ■

DE VERBOUW VAN

BOEKWEIT

OP HET

HOOGVEEN

Boekweit was het enige gewas dat in het Boertanger veenmoeras goed kon worden verbouwd. Men had ontdekt dat door een oppervlakkige ontwatering gevolgd door het in brand steken van de heidezode, verbouw van boekweit mogelijk was. In de provincie Groningen was men omstreeks 1700 daarin al ervaren.

- tekst: Jacob Westendorp
redactie: Jan Huizing

Foto boven: weide met boekweit
www.monquotidiendautrement.com

Afbeelding links: Echter Buchweizen, *Polygonum fagopyrum* (fragment)
Uit: Johann Georg Sturm, *Deutschlands Flora in Abbildungen*, 1796 (illustratie van Jacob Sturm)

“

Het branden geschiedde liefst bij oostenwind, tussen 1 mei en 21 juni. Het moest zo geschieden dat het vuur tegen de wind in moest branden.

Een geleidelijke verbranding van de dikke zode struikheide, waarmee het veen was bedekt, geeft het beste resultaat voor de verbouw van boekweit. Het veen kan na jaarlijkse branding globaal zo'n acht jaar met boekweit worden bebouwd. Door het ontwateren en het branden klinkt het elk jaar 7 tot 8 cm. in, zodat het na die acht jaar ca. 50 cm is gedaald. Daarom moesten na elke twee á drie jaar de greppels een steek worden verdiept. Na die acht jaar is een akker uitgeput en moet vervolgens 20 tot 30 jaar braak liggen, waardoor er door plantengroei een nieuwe zode ontstaat, die weer vier tot vijf oogsten kan geven. De eigenaren van dat veen brandden niet zelf maar verhuurden of verkochten 'het recht van branden' op het veen om te boekweiten aan keuters of arbeiders. Veel van deze boekweittelers kwamen uit het Munsterse, die zich op de tangen en zandhoogten in het veenmoeras vestigden. Toen het veen nog markegrond was, vond in een plaatselijke herberg door een notaris de verpachting plaats. De pachtijd liep over het aantal jaren, dat het veen voor de boekweitteelt geschikt was.

Een perceel bracht omstreeks 1850 jaarlijks, al naar gelang de kwaliteit van de grond, 20 tot 40 gulden per halve hectare op. Ook werd het wel verpacht voor een kwart van de opbrengst. Doordat veel keuters en arbeiders weinig geld hadden kwam dit veel voor. Na de oogst in oktober haalde de eigenaar zelf zijn boekweitschoven van de akker. Het verhuren per halve hectare gebeurde, omdat hierop een gezin van zes personen zijn jaarverbruik kon verbouwen en de pacht opbrengen. Die halve hectare leverde zes á acht hectoliter boekweit op, terwijl het verbruik ca. vijf hectoliter was.

Het hoogtepunt van de boekweitteelt op het bovenveen lag omstreeks 1880. Na 1900 nam de verbouw sterk af en halverwege 1920 kwam het vrijwel niet meer voor. Dat kwam vooral doordat de vervening steeds verder ging, zodat er steeds minder veen over bleef om te boekweiten.

Dat de boekweit op het veen zo'n grote vlucht nam, had twee oorzaken:

Ten eerste vergde de teelt geen grote investeringen zoals bemesting, waardoor een arbeider de kans kreeg om die te verbouwen. Ten tweede gold er geen belasting op het malen van boekweit en wel op het malen van graan.

Het bewerken van de akker

Om een goede oogst te krijgen moet allereerst de afwatering in orde gemaakt worden. Direct na de verpachting verdeelde de pachter de akker in stroken van vijf á zes meter breed en 100 meter lang. De greppels werden twee steek breed en twee steek diep gegraven. De eerste in de marken verhuurde akkers lagen in de buurt van de veenriviertjes, zoals de Mussel-Aa en de Ruiten-Aa, waardoor de afwatering van de percelen over de beekdalen naar deze stroompjes kon geschieden. Na het graven, dat merendeels winterwerk was, bleven de akkers onbewerkt liggen om uit te drogen. Hierna begon men met het 'houwen' van het veendek. Dat deed men met de veenhouw, een driehoekige schop aan een lange steel, waarmee de vegetatie werd los gehakt. Met krachtige slagen werd die in de bodem geslagen en met een ruk naar zich toe getrokken. Hierdoor kwam de zode los en omhoog, zodat er kluiten ontstonden van 20 á 30 cm dik. Per akker waren drie á vier dagen nodig voor het houwen. Die akker liet men gedurende de winter dan verder onbewerkt liggen. In het vroege voorjaar ging men dan de akker 'opbollen'. Daarbij werden de heidezoden nog verder losgeslagen. Vervolgens bleef de akker nog vier tot zes weken liggen, opdat de brokken verder konden 'uitteren'. Na deze periode werd de akker 'opgekrabt' met een krabber waardoor de brokken door elkaar werden verspreid. Dan was de akker klaar om te branden, dat afhankelijk was van het weer. Het branden geschiedde liefst bij oostenwind, tussen 1 mei en 21 juni. Het moest zo geschieden dat het vuur tegen de wind in moest branden. Ook mocht de bodem van de greppels nooit droog zijn om te voorkomen dat het vuur naar de naastliggende akkers kon overslaan. In een zogenaamde vuurkorf werd droog vlokkig veen gedaan, dat men met behulp van de tondeldoos aanstak. Al schuddend met de vuurkorf liep men dan zigzaggend over de akker, zodat een beetje vuur op de los gehakte bodem viel, die dan ook al gauw in brand stond. »

De mate van branden is belangrijk. Er moet worden voorkomen dat de los gehakte zoden zo droog waren, dat bij het branden alles zou verteren. De zoden moesten van binnen nog vochtig zijn, zodat deze niet meer dan twee á drie cm inbrandden. Een tweede man ging gewapend met een vuurkorf en schoffel de brandende akker op, om ervoor te zorgen dat geen enkel plekje door het vuur werd overgeslagen en sloeg daarbij de brandende kluiten uiteen. Is dit zogenaamde 'doorslaan' gebeurd, dan laat men het brandende perceel voorlopig aan zichzelf over. Wel dient er voortdurend voor gewaakt te worden, dat het vuur niet overslaat op andere percelen. Al gauw wordt het vuur minder fel bij gebrek aan voldoende droog materiaal en tegen de avond stegen alleen hier en daar nog kleine rookpluimpjes omhoog, terwijl in de nacht gewoonlijk het vuur helemaal doofde. Het branden was dan gereed.

Tijdens het branden bevond men zich steeds aan de zijde van het vuur en de rook, daarom had men vaak een harde korst roggebroomd in de mond om uitdroging van de speekselklieren

“

De boekweitplant is zeer gevoelig voor nachtvorst en menige oogst is daardoor ook mislukt.

te voorkomen. Na het branden had men op het veendek van de akker een mengsel van as, kool, en resten vegetatie, die een goede bodem vormde voor de boekweitteelt. Direct na het branden werd er gezaaid. Per halve hectare was ongeveer 50 liter zaad nodig. Meteen na het zaaien werd de akker aangeharkt en geëgaliseerd. Dat gebeurde met een plank aan een steel. Na een dag of acht stond de boekweit met haar groen-rode blaadjes al boven het veendek.

De boekweitplant is zeer gevoelig voor nachtvorst en menige oogst is daardoor ook mislukt. In de jaren 1862 en 1863 ging zelfs de hele oogst daardoor verloren. Er werd dan ook een commissie

Polygonum fagopyrum
Uit: Jan Kops, *Flora Batava*, VIII deel, 1844 (illustratie van Christiaan Sepp)

gevormd die door het hele land giften inzamelde om de getroffen en financiële bijstand te verlenen. In de nacht van 21 op 22 juli 1881 vroom vrijwel al het gewas in Zuid-Groningen en Zuidoost Drenthe af. Ook storm, stortregen en hagel konden grote schade aan het gewas toebrengen. Het is dan ook geen wonder dat de bijnaam van boekweit 'jammerkoren' luidde.

Bloeitijd

Eind juli-begin augustus brak de bloeitijd van de boekweit aan, de akkers veranderden dan in een zee van sneeuw witte bloemen. Overal stonden dan de bijenkorven op het veendek nabij de boekweitakkers. Na de bloei verkleurde het en rond half september had het een egaal bruine kleur en was het rijp. Om te zien of de boekweit al rijp was nam men enige korrels in de handpalm, als men dan door ze plat te drukken een

soort meel zag, kon met de oogst worden begonnen.

Men maaide met een zeis, die was voorzien van een beugel en een doek waardoor de gemaaide boekweit mooier bij elkaar bleef. Het maaien vond veelal in de morgen- en avonduren plaats om het uitvallen van het zaad te voorkomen. Bij warm en droog weer overdag kon niet worden geoogst, omdat de korrel dan te droog was en uit te kop zou vallen.

Stond de boekweit te hol of was de ondergrond te oneffen, wat bij nieuw aangelegde akkers nogal eens voorkwam, dan werd de boekweit geplukt en in rijen gelegd met de wortels naar één zijde, waarna de wortels met een bonkijzer (soort spade) werden afgestoken. Evenals het maaien vond ook het binden van de schoven vaak bij avond plaats, vaak bij volle maan, 'boukwaitmoane' in de volksmond genoemd. Dit binden gebeurde eveneens behoedzaam en werd vaak door vrouwen gedaan. Men bond de schoven niet met eigen stro, maar gebruikte hiervoor roggestro. De boekweithalmen werden met de zaadkop naar binnen samengebonden. De schoof werd gebonden met een smalle band net onder de kop en met een bredere om het ondereind. De schoven werden zo op de grond gelegd, dat de kop van een schoof op het ondereind van een andere schoof kwam te liggen. Daardoor bleven de zaadkoppen vrij van de vochtige bodem.

De schoven bleven bij goed weer een week op het land liggen en werden dan gekeerd. Na nog een week werden ze dan in hokken van vier of zes schoven gezet. Dat de schoven zo lang bleven liggen was om de stengels een zekere mate van hardheid

Drie gereedschappen om boekweit mee te bewerken.
Links een hak, in het midden een schoffel en rechts een vuurkorf.
De voorwerpen zijn afkomstig uit museum De Wachter te Zuidlaren.
Foto's: Jan S.A. Huizing

te geven. Na ongeveer 14 dagen te zijn opgehokt was het gewas droog en gereed om te worden gedorst. Soms deed men dat op een groot zeil op het veld, maar meestal ging het op een wagen naar het huis of de boerderij om te worden gedorst in de winter. Dat gebeurde met de dorsstok of met de vlegel. Na het dorsen ging de boekweit in zakken naar de schuur, daar werd het op een geschikt moment van stof en andere ongerechtigheden gescheiden. Vervolgens werden de korrels bij kleine hoeveelheden in de 'treebak' gedaan om te worden getrapt. Dat was nodig om het vruchtvlies los te maken van de korrel. De trapper droeg daarbij vaak een paar nieuwe klompen! Na het trappen ging het in de wan om zo met behulp van de wind in de buitenlucht 'het kaf van het koren te scheiden'. Daarna was het gereed om te worden gemalen. Wat men zelf niet nodig had werd aan handelaren verkocht die het op de markt verhandelden.

De eigen boekweit werd dan in gedeelten 'per pong' (kleine zak) naar de molenaar gebracht om te worden gemalen tot meel. Vervolgens werd het meel 'gebuid' (gezeefd). Bij dit proces werden grofmeel, fijnmeel en geelmeel afzonderlijk opgevangen. De bast van de korrel heette geelmeel en werd gebruikt als veevoer.

In de 18^e en 19^e eeuw bestonden de maaltijden nog overwegend uit meelgerechten. Dagelijks werden er in Groningen en Drenthe boekweitbrij en boekweitpannenkoeken gegeten. ■

Bronnen:

J. Hadders Azn. *100 jaar Valthermond 1853-1953*, Valthermond 1953
W.H. van der Ploeg, *Twee eeuwen Stadskanaal*, Stadskanaal 1977
H.L. Stemfoort, *Handboek voor vengraverij en landontginning in de hooge venen en al wat daartoe behoort etc.*, Assen 1847
J.Z. ten Rodengate Marissen, *Grondverbetering Deel II*, 1932
Nederlandsche Heidemaatschappij, *Het veen en zijn ontginning*, Arnhem 1948
Diverse aantekeningen uit de archivalia van de auteur

Een recept voor boekweitgrutten

Jan S.A. Huizing

Uit het kookboek van mijn moeder:

1 liter melk - 120 gram boekweitengort - 3 gram zout.
Bring de melk aan de kook met het zout erin. Strooi er al roerende de grutten in en laat ze zachtjes koken gedurende ongeveer 15 minuten, tot ze gaar zijn en de massa dik is. Kook de grutten zeer stijf in, als ze later gebakken moeten worden. Geef de grutjes met stroop.

Gebakken boekweitgrutten

Snij de koud geworden grutten in niet te dikke plakken. Maak reuzel in de koekenpan warm, tot er een blauwe damp opstijgt. Leg hierin de plakken boekweitgrutten, die even door bloem zijn gewenteld, naast elkaar. Bak ze niet te vlug, omdat ze anders niet door en door warm worden, aan weerskanten mooi bruin. Geef ze met stroop of suiker.

Toonbanken
Foto: persoonlijk archief van de auteur

Veertig jaar lang was Lutz Optiek een van de prominente zaken aan de Hoofdstraat in Stadskanaal. Dochter Christina beschrijft hoe haar vader Paulus een jeugd van tegenslagen overwon en bouwde aan een succesvolle juwelierszaak.

Een vertrouwd 'Knoalster' adres!

JUWELIER LUTZ

• Christina Lutz

Jarenlang is het 'gemengde bedrijf' van mijn vader een begrip geweest in de Kanaalstreek. Aanvankelijk was de zaak gevestigd op het adres Hoofdstraat 29B (thans SNS-bank). Later kon men terecht op Hoofdstraat 28 voor sieraden, klokken, horloges en brillen.

Het tweede pand, waar jarenlang herenkledingzaak Oving gevestigd was, bleek goed te passen in het concept, dat Paulus Lutz voor ogen had: optimale dienstverlening en kwaliteit in zijn vakgebied! Het was een lange weg geweest, maar het resultaat mocht er zijn.

Als zoon van een Duitse 'Schreinermeister' en een Bellingwolder moeder is hij aan het eind van de eerste wereldoorlog in Groningen geboren. Vroeg in zijn jeugd verloor hij eerst zijn moeder en twee jaar later zijn vader. Hij was toen 16 jaar en zat nog op de ambachtsschool. Feitelijk nog onvolwassen moest hij op eigen benen leren staan. Naast zijn sterke karakter, heeft die zelfstandigheid hem tegen wil en dank gevormd tot iemand die een duidelijk toekomstperspectief had. Een vaak genoemde uitspraak van hem was: 'Al zijn de tijden nog zo slecht, het is altijd beter baas dan knecht'.

In zijn jeugd heeft hij noodgedwongen in verschillende praktische beroepen competenties opgebouwd, die hij later in praktische toepassingen heeft omgezet. Een aantal praktische voorbeelden zijn: een autootje (een driewieler) gemaakt van een bodemplaat en wielen van een oude vrachtwagen. Mijn ouders zaten dus droog, als ze op pad gingen naar familie vanuit Bedum naar

Groningen. Een bandrecorder, die hij maakte voor een blinde zoon van een kennisje zodat zij niet steeds opnieuw de studieboeken hoefde voor te lezen. Voor zakelijke toepassingen volgden de zelfgemaakte goudweegschaal, lasmachine en een slijpmachine. De lijst is ongetwijfeld niet compleet. De drang naar verdere perfectie heeft hij tot in zijn laatste dagen gehad. Helaas is het laatste ontwerp van een verbeterde versie van 'zijn' slijpmachine niet voltooid.

Het vakmanschap op het terrein van de optiek, horlogerie en goud- en zilverwerken heeft hij door zelfstudie met succes in de periode na de ambachtsschool opgedaan. Hij heeft daarbij steun

“

Al zijn de tijden nog zo slecht, het is altijd beter baas dan knecht.

gehad van Juwelier Kiestra, nog steeds gevestigd aan de Herestraat in Groningen. In 1943 heeft hij zelf ontslag moeten nemen omdat hij moest onderduiken. Volgens de Duitse wet kon hij onder de wapenen worden geroepen, omdat hij een Duitse vader had. Hij was toen al met mijn moeder Rika Brinkhuizen verloofd. Ze besloten het er maar op te houden dat de verloving verbroken was. Dit zou onnodige vragen kunnen voorkomen. Er volgde een periode waarin hij op verschillende adressen ondergebracht werd. Steeds weer als het te gevaarlijk werd, hielp het verzet

Bestekhoek
Foto: persoonlijk archief van de auteur

Pand aan de Hoofdstraat 29B
Foto: persoonlijk archief van de auteur

hem aan een andere schuilplaats. De laatste twee jaren van de oorlog heeft hij doorgebracht in Marum bij een jong gezin met kleine kinderen, die hem Piet moesten noemen. Mijn moeder bezocht hem daar regelmatig en bracht van juweliers uit de stad horloges ter reparatie mee. Hij kon dus blijven werken en zo op zijn minst de kost en inwoning vergoeden. Ook kon hij zo een geldelijke bijdrage aan het verzet leveren.

Toen het Noorden bevrijd was, kon hij met een pasje naar Groningen reizen waar hij op 25 mei 1945 met mijn moeder in het huwelijk trad. Ze gingen wonen in een bovenwoning tegenover de hoofdingang van het Academisch Ziekenhuis. De kost verdiende mijn vader met thuiswerk. Juweliers wisten mijn vader te vinden. De behoefte aan een eigen zaak bracht hen naar Bedum waar ze een juwelierszaak openden aan de Stationslaan. Daar werden de drie kinderen geboren. Het was een moeilijke tijd. Onder de rook van Groningen bleek het lastig omzet te behalen vanuit verkoop. Reparaties werden aangeboden, maar de aankopen deden de Bedummers liever 'in Stad'.

Mijn vader besloot op zoek te gaan naar een winkel ver van het Pronkjewail. Het werd Stadskanaal, waar Juwelier Bleker een huurder zocht en die vond in Paulus Lutz.

In 1955 startte zijn bedrijf aan de Hoofdstraat 29b. In datzelfde jaar vestigde zich nog een ander bedrijf in Stadskanaal: Philips! Een tijd van groei en bloei brak aan voor het dorp!

Firma Lutz leverde de brillen aan Stadskanaalsters als de oogarts op donderdag in het gezondheidscentrum geweest was. Men kwam rechtstreeks met het recept naar de zaak, waar mijn vader na de koopavond nog tot diep in de nacht de glazen sleep,

zodat de volgende dag de bril klaar was. Na sluitingstijd nog een cadeautje voor de vrouw uitzoeken? Geen probleem! Even langskomen meet een zichtzending horloges? Mijn vader deed het en samen met zijn vrouw wist hij de stap naar een grotere zaak te maken.

Na 10 jaar gehuurd te hebben, kocht mijn vader het eerdergenoemde pand aan de Hoofdstraat 28. De zaak werd vergroot met zeker 300 vierkante meter, inclusief een aparte optiekafdeling met werkplaats. Juwelier Lutz werd een ruim opgezette winkel voor de verkoop van horloges en sieraden met een aparte klokkenhoek. De goud- en horlogewerkplaats waren achter de winkel gevestigd. Verder was er een 'achterste hok' waar volop geëxperimenteerd werd met zaken die de (fijn-)mechanica betroffen.

Vanaf 1955 tot 1985 hebben zowel mijn vader als moeder met passie voor het vak hun werk gedaan. Tot ver na de pensioengerechtigde leeftijd hebben ze nog doorgewerkt. Ze waren later weliswaar minder frequent in de zaak aan te treffen, omdat ze genoten van de watersport op de Friese Meren. Tot in de laatste dagen van zijn leven, heeft mijn vader de stofjas aan gehad. Toch moest hij nog even een bril slijpen, toch nog even een klokje repareren. Weliswaar niet meer in de schijnwerpers als de 'baas', maar toch. Vanaf 1985 tot 2005 heeft mijn broer Frans de zaak nog voortgezet. Mijn vader overleed in 1993, mijn moeder is tot op de dag van vandaag nog in goede gezondheid en regelmatig in het centrum te vinden, waar ze nog zo af en toe een praatje met voormalige klanten maakt. Het pand is nog steeds in gebruik als winkelpand, echter nu weer als kledingzaak. ■

UIT DE GESCHIEDENIS VAN WESTERWOLDE

Gevonden in de Groninger Archieven
Aflevering 5

• Jan S.A. Huizing

17-6-1637 Mede geexamineert die requeste (*verzoekschrift*) van Jan Ellinck ende Jan Albers, Stadts meijeren ter Apell, omme het schaepschott bij het clooster ofte convente tot haere woning te mogen emploieren (*gebruiken*). Hebben die h. heeren Borgemesteren ende Raadt hetselve geaccordeert, mits dat dieselve volgens 't articul van de general(iteits?)landen op die inhuringe beraempt, hetselve op haer kosten sullen transporteren ende approprieren (*gebruiken*) tot haer meeste nut ende gerijf, blijvende die Eigendoem van die gehele behuisinge volgens 't selve art. aen Borg. ende Raadt, sonder wegen? dese ofte vordere ..lierale ofte reparatie, naer ommekompst van die jaermalen (*het verstrijken van de pachtjaren*) ofte verlatinge der arven, eenige vergoetsinge te eischen ofte te genieten.

Wat aengaet die Requeste van Willem Ellinge nopende het ossenschot ende torff schuire tot sijn gerijff te mogen employeren; hebben die h. heeren Borgemesteren ende Raadt hetselve versouck geaccordeert, mits dat hij dieselve wooningen tot sijn gerijff, op sijn eigen kosten sall hebben te approprieren, soo als hij dieselve gedenckt te gebruikken, mits dat hij daertoe sal genieten tot nooddruft (*gebruik*) van des convents holt, bij die Pastoer ofte vooghen, aen te wijsen: blijvende nochtans die eigendoem van die behuisinge aen die h. heeren Borg. ende Raadt, sonder wegen dese ofte andere melia.tien ofte reparatien naer ommkompst van die jaermalen ofte verlatinge der arven, eenige vergoetsinge te eischen ofte te genieten.

17-6-1637 Ende alsoo die andere meijeren doleren (*klagen*), dat die v... m... haer is 't gebruik der Landen, te weten Oosterbroeck ende Rutenbroeck solden willen turberen (*verhinderen*). Hebben die h.heeren Borgemesteren ende Raadt verstaen, dat het Oosterbroeck, soo vele het weidelant aengaet, die meijeren te gebruikken toekomt, maer die hoeijlanden van dien den pastoir: ende dat het Rutenbroeck alleene tot het convent ofte pastorie behoert, dat oock hetselve die meijeren niet meede is verhuurt, sijnde hetselve broeck van die Munstersche in eigendoem verkoft,

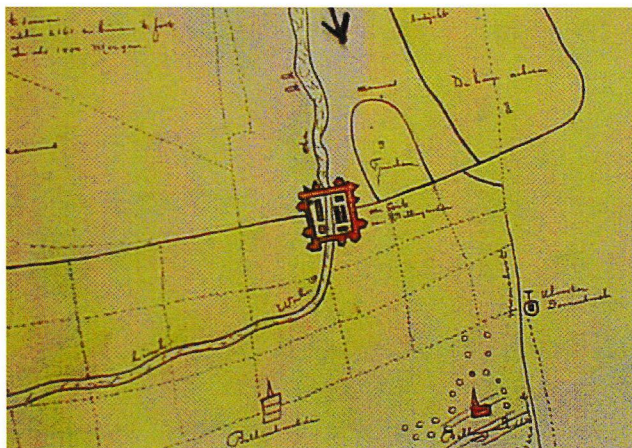
diewelcke niet anders daeran hebben beholden, als die bijlhouw (*het hakken van bomen*).

Ende belangende die schape mis, hebben die h. heeren Borgemr. ende Raadt verstaen, dat dieselve sall worden gedielt onder die ses meijeren, mits daarvan die Pastoir sijn part, te wieten een sovende diell sall hebben te genieten.

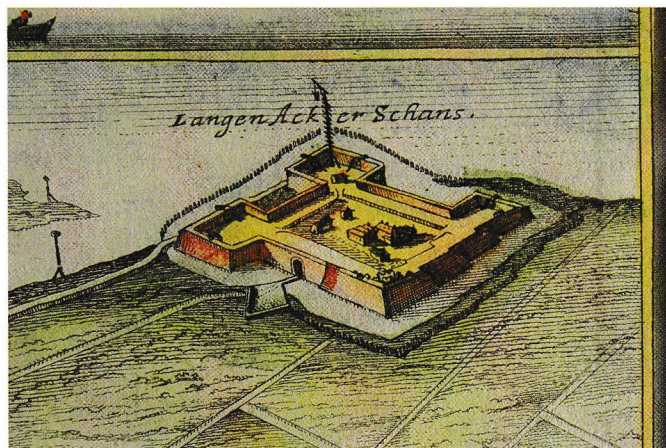
Nopende het holt soo die swager van die Pastoir Everhardus is toegestaen, tot een utkubbinge (*uitbouw*) aen sijn schuire, sall datselve holt van die Richter Sibinge hem aangewesen worden. De h.heeren Borgemesteren ende Raadt hebben voorts die heere Borgemester Schaffer, Raadtsheeren Vertier ende Wifrinck gecommiteert, omme de instructie te concipieren (*op te stellen*) ende formeren, op die vooghdn van die in- ende opkomsten des convents ofte clooster ter Apell, welcke vooghdn hijrnae bij haer Ed. mog: gestelt sullen worden.

24-6-1637 De h. heeren Borgemesteren ende Raadt lasten ende ordonneren die Drost Conders ende Richteren Addens ende Sibinga van Vlachwedde ende Bellingwolde, omme ordre te stellen dat het holt, van het clooster ter Apell dadelick werde gehaelt ende dat sij daerop letten dat het swaesten holt eerst wech gehaelt worden, tijtlicken met 40 ofte 50 wagens, omme alsoo die eene den anderen te helpen ende bij te staen ende dat altijt eene van haer present sall sijn ende voorts ordre stellen, dat het holt dichte aen 't water gebraght worde.

5-12-1637 Die heere Borgemeester Rengers ende sijn E. Assessoren neffens die Rentmester de Mepsche worden gecommiteert ende geauthoriseert, omme met die kerckvoogden van Bellingwolde te verwisselen seker stuck landen over die Bellingwolder AE gelegen, tegens een ander stuck die vicaris (*plaatsvervanger van de pastoor*) van Bellingwolde toebehoirende, gelegen in die Tiuchem, alles op rapport ende approbatie (*goedkeuring*).

Tiuchem op een oude kaart.
Origineel: RHC Groninger Archieven

Lange Acker Schans (Nieuweschans) op een kaart uit 1674.
Bladzijde in bezit van de auteur

1-7-1639 De h. heeren Borgemsters ende Raadt hebben den Pastoir Moda in de Lange Acker Schants, ten regarde (*betreffende*) van sijn geleden schaede, door 't afgraeven van sijn Lant, soo hij van de Stadt in huire heeft, tot de fortificatien aldaer, geremitteert (*teruggegeven*) – 60 – gl. achterstalligen buitendijcks lant huiren, welke penningen door den Rentmester van de Mepsche van den Provintien weder gerepeteert sullen worden.

3-8-1639 De heer Borgemester Hofman met den Raetsheeren Wittinck, Heeck ende Valcke worden verlast ende gecommiteert, om de Requeste bij de pastoir van Blijham huden geexhibeert (*voorgedragen*), te examineren ende bij haer Ed. reijse nae de Oldampten, den Remonstrant neffens de weduwe van wijlen den pastoir Mennio ende de volmachten des caspels te verstaen en op dit versoeck nopende eenige penningen de welke van de pastorije worden geeijschet tot stuic? van costen, tot graven van diepen ende maken van dijcken, mogelijke ordre te stellen, ende daer van de raedt te rapporteren.

11-12-1639 De h. heeren Borgemesteren ende Raadt ordonneren de Rentemr d'Mepsche omme uth der Apeler opkomsten bij provisie te tellen aen Joannes Joannis van Vriescheloo een summa van twee ende vijftigh daell. wesende voor denselven een jaer subsidium tot continuatie van sijnen studien (*aan de universiteit van Groningen*).

12-12-1639 Gesien ende gelesen de beroepinge van de Gemeinte van Vriescheloo tot een pastoir aldaer op de persone van Christiano Wachloo, hebben de h. heeren Borgemesteren ende Raadt dieselve beroepinge geconfermeert (*bevestigen*) ende geaprobeert (*goed gevonden*), confirmeren ende approberen dieselve mitz desen.

28-12-1639 De h. heeren Borgemesteren ende Raedt ordonneren (*opdracht geven*) de Rentemester, om te tellen aen Berent Gansevert Commendeur in het Convent ter Apel, een somme van hondert ende vijff car: gulden tijn stuiver wegen de sauvegarde in vurschreven convent, totdat deses gehouden wesende des wekes een rijcx daler voor den gemelten Gansevert in tweeen dartich weken ende dan noch voor hem ende drie undere soldaten vijff ende twintich gulden tijn stuiver.

30-12-1639 D'h. heeren Borgemesteren ende Raedt autoriseren ende lasten Derck Wulff Stadts meijer bij het convent ter Apel, wonende op het Heem, omme aldaer het gestelde wechgelt te collecteren, ten volge ordonnantie daerop beraemt ende soo hem ter hande gestelt sal worden. Ende wort den Commendeur aldaer Berent Gansevoort insgelijck gelastet ende geauthoriseert, den selven Derck Wulff tijdelijcks ende als het van noden is, in het exerceren (*uitvoeren*) van dese sijne commissie den behulpelijcken hant te bieden. ■

**EEN
VEELBEWOGEN,
MAAR
MOOI LEVEN**

Willem ten Have

blijkt terug op zijn jonge jaren in Harpel

Willem ten Have (96) woont alweer jaren in Vlagtwedde. Maar zijn hart ligt nog steeds in Harpel, waar hij werd geboren, opgroeide en vol overtuiging boer was. Nog regelmatig fietst hij naar zijn geboortegrond. Over de Harpelerweg, met aan weerszijden natuurontwikkeling en grazende Lakenvelders. Mooi vindt hij dat. Tijdens een van zijn fietstochten ontmoette hij Hans ter Heijden, de huidige bewoner van de boerderij aan het Mussel Aa Kanaal, waar Willem Thomas in 1918 werd geboren. Willem is behalve een zeer 'krasse knar', een geboren verteller. Ter Heijden noteerde zijn verhalen over het boerenleven van 'vrouger'. Over de school en de werkverschaffing, werkpaarden en trekschuiten.

- tekst: Hans ter Heijden
foto's: Arie Stenekes

“

Westerwolde was in die jaren voor een groot deel nog woest en ledig.

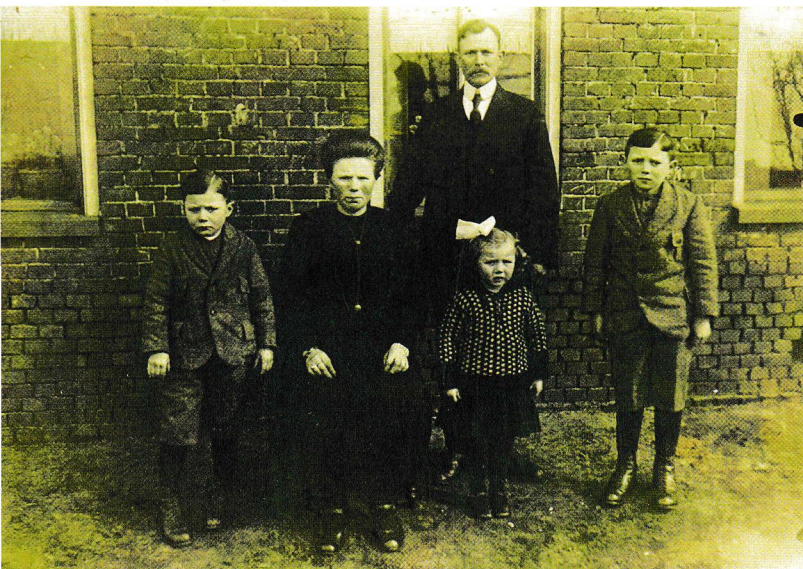
Op de plek waar ik nu mijn teksten schrijf, stonden vroeger de paarden van Harbert ten Have, de laatste boer die hier woonde en werkte. In onze badkamer loeiden toen koeien en daarnaast knorden de varkens. Willem Thomas ten Have was de jongere broer van Harbert. Er was ook nog een zusje, de jongste: Tinie. Op 3 september 1918 werd Willem in deze boerderij geboren. Hij bewaart er veel herinneringen aan. “Het huis is in 1912 gezet. Er zaten drie bedsteden in: één in de achterkamer en twee in de voorkamer. We hadden een stuk of acht koeien en drie paarden. Het was niet zo’n grote boerderij, hoor. Later is er nog een schuurtje naast gezet, maar dat is alweer weg. Daar stond het meeste vee in. Varkens en kippen, we hadden heel veel kippen en wat schapen en koeien. Melkkoeien. En werkpaarden. Je moest alles met paarden doen, hè, ploegen en oogsten. Mijn vader had een gemengd bedrijf, hij verbouwde ook aardappelen, suikerbieten en graan.”

Werkverschaffing

“Het Weenderveld was toen ook allemaal nog heide. Zeven gemeenten hebben dat opgekocht en leverden werklozen om er landbouwgrond van te maken. Ja, ‘De hel van Jipsinghuizen’ gaat over die werkverschaffing. Er stonden hier ook een stuk of tien keten, bij die grote boerderij op het Weenderveld. Daar zit nu koeienboer Swinkels. Dat afgraven van die heide moest allemaal met de hand gebeuren. In die keten gingen wel 50

arbeiders. Ze kwamen ’s maandagsmorgens met de tram – ‘Ol Graitje’ – aan in Vlagtwedde, lopend, met een schop op de nek kwamen ze deze kant uit. Om een uur of elf waren ze dan in het Weenderveld. ’s Zaterdagmiddags gingen ze weer weg, naar huis. Kwamen ze soms misschien om zes uur thuis en moesten ze ’s maandags heel vroeg weer weg. Kinderen van de keetbazen gingen bij ons op school in Harpel. Die beruchte burgemeester Buiskool was hier toen de baas van de werkverschaffing. Toch is het voor Westerwolde goed geweest dat ze dit gedaan hebben, in het Weenderveld, bij Jipsingboertange en ook bij Over de Dijk. Daar is ’t allemaal klaar gekomen. Het was allemaal woeste grond.” Woest en ledig was Westerwolde voor een groot deel nog in die jaren. Maar ondanks de ontberingen die de arbeiders tijdens de werkverschaffing moesten doorstaan, is het dankzij hen landbouwgrond geworden. Ten Have: “Toen het klaar was, kregen de arbeidersmensen en kleine boertjes van Harpel werk in het Weenderveld. Voor die tijd was er geen werk. Ook op de Harpel was nog heel veel heide, ik denk wel een derde van al het land. Mijn vader, een harde werker, heeft met een arbeider ook een heel stuk ontgonnen. Alles met behulp van paard en wagen. Voor ons als jongens was het trouwens wel mooi om op de heide te spelen! In die tijd waren ook overal nog zandwegen. De Harpelerweg werd pas verhard in 1948, toen onze Geert geboren werd.” »

Het gezin Ten Have voor de boerderij (1924). Van links naar rechts: Willem, moeder Sientje, vader Geert, Tinie (voor haar vader) en Harbert.
Foto: persoonlijk archief W. ten Have

Willem ten Have: 'Daar op het Weenderveld stonden ook een paar keten van de werkverschaffing.'

Leerlingen en onderwijzers van de christelijke lagere school in Harpel (1924). Op de eerste rij, vierde en vijfde van links Willem en broer Harbert. Geheel rechts Roelf Tempel.
Foto: persoonlijk archief W. ten Have

Onderwijs

Willem heeft op de lagere school gezeten in Harpel. "Toen ik voor het eerst naar school ging, zaten we met een stuk of acht leerlingen in de klas. In het begin was het moeilijk de meester te verstaan, want we spraken thuis Gronings en toen moesten we opeens Nederlands praten. Met Roelf Tempel heb ik zeven jaar in de bank gezeten. We hadden een bank met een inktpot erin en de meisjes hadden vaak vlechten en die hingen dan in de inktpot en dan zwaaiden ze met die vlechten en zaten we helemaal onder de inkt! Ja, man. In die tijd hadden we allemaal broeken aan met kleppen, met hier een knoop en daar een knoop en ook een onderbroek met kleppen. En als we uit de broek moesten, moesten die kleppen los. Op een dag, het was heel stil in de klas, riep Roelf plotseling: 'Meester, ik moet poepen!' En de meester

“

Op een dag, het was heel stil in de klas, riep Roelf plotseling: 'Meester, ik moet poepen!'

zei: 'Nou, Roelf, dat is goed'. De wc stond buiten, achter de school. Na een hele tijd kwam Roelf er weer aan, met beide kleppen los. Z'n broer uit de derde klas moest er toen van de meester bij komen om z'n broek weer dicht te doen."

Na de lagere school gaat Willem naar de ulo in Onstwedde. Hij was nog te jong om te worden toegelaten op de lagere landbouwschool in Vlagtwedde. Een jaar later ging hij naar Vlagtwedde. Naar beide scholen ging hij op de fiets. Geen luchtbanden, maar metalen velgen. Er waren smalle sintelpaadjes, waar je beter op kon fietsen dan op de zandwegen. Als de sloten droog waren, fietste hij door de sloot. "Ik heb op de ulo ook wel wát geleerd, maar vooral die vier jaar op de landbouwschool. We hadden daar een hele fijne meester, Siebring."

Schoolbestuur

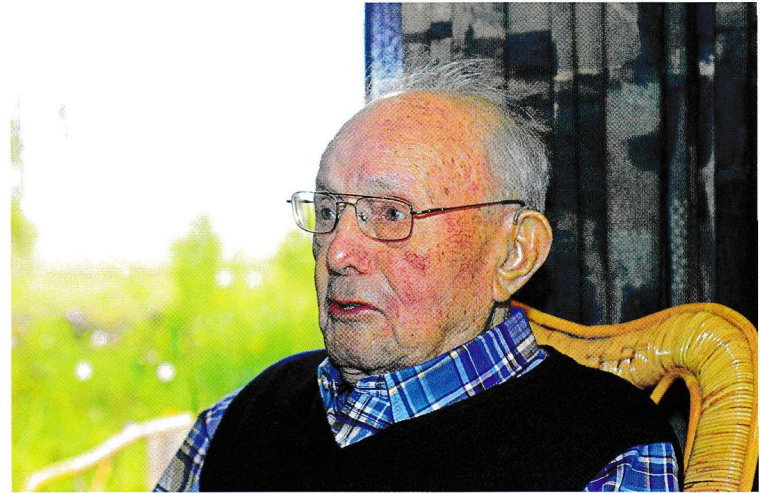
De lagere school in Harpel is in gebruik genomen in 1920. Een christelijke school, maar er was nog geen 'gelijkstelling'. De onderwijzers werden wel betaald, maar het gebouw moesten de Harpelkers zelf bekostigen: 33.000 gulden, dat was in die tijd heel veel. Later werd de gemeente eigenaar van het gebouw. Helaas is de school, de 'ziel' van Harpel, enkele jaren geleden opgeheven. Er waren te weinig leerlingen. Willem: "Ik heb jaren in het schoolbestuur gezeten, soms zaten er wel 80 kinderen op, maar we hebben ook een tijd gehad dat er nog maar één leerkracht was voor zeven klassen. Dat was niets voor de kinderen. Die krijgen dan geen aandacht genoeg. Wie niet al te best leren kon, werd er de dupe van. Toen Abel Tempel, die ook jaren bestuurslid (en later erevoorzitter) was, verhuisde van de brugwachterswoning bij de Blekslagebrug naar het sluiswachtershuis bij Harpelsluis, zijn we naar directeur Bolt van het Waterschap geweest. We vroegen of Bruun Lukens van de Mussel niet met zijn gezin in de vrijgekomen woning mocht. Het verzoek werd ingewilligd en wij hadden weer drie kinderen voor de school. Zo hebben we altijd een beetje geworsteld met de leerlingenaantallen."

Het kanaal

De boerderij waar Willem ten Have werd geboren, ligt net achter de dijk van het Mussel Aa Kanaal. Dit werd tussen 1911 en 1916 gegraven om een betere afwatering te realiseren. Na de aanleg was er veel beroepsvaart. Het kanaal heeft een rol gespeeld bij de ontginning van de overgebleven heide- en veengebieden. Willem: "Vaak stonden er hoge schuimkoppen op. Van de aardappelmeelfabriek kwam het er allemaal in, hè. Het afvalwater ging eerst van het ene vloeiveld in het andere, maar dan was het nog lang niet schoon en dan lieten ze het in het kanaal lopen, dan was het maar weg. Er was veel vissterfte. Ja, man. Maar de vissen waren er ook direct weer. Zes weken later was het weer vol. Die kwamen allemaal via die zijtakken weer in het kanaal. Later werd de dijk verhoogd en dan moesten de arbeiders met zo'n kruiwagentje die dijken op, dat heeft maanden geduurd. In het kanaal hebben we ook leren zwemmen. Velema, de sluiswachter

Schilderij van het geboortehuis van Willem ten Have zoals het er in de jaren dertig van de vorige eeuw uitzag. Het is gemaakt door de heer Jonkman uit Vlagtwedde.
Foto: persoonlijk archief van de auteur

van de Harpelsluis, heeft het ons geleerd. Ook hebben we erop geschaatst. Als Velema zei dat het kon, dan vond mijn vader het goed. Eerder niet. De boten in het kanaal werden getrokken door een paard. De scheepsjagers vroegen of hun paarden in de winter bij ons op stal mochten staan. Die stonden dan in het schuurtje, maar ook wel in het boerderijtje en later ook in de grote schuur erachter. Later kregen de schuiten een 'opstotertje', zo'n klein bootje erachteraan."

Hilkiene en Annie

Willem ten Have trouwde in 1946 met Hilkiene Eelsing. Voor de gemeente in Sellinger, voor de kerk in Vlagtwedde. Hilkiene kwam van de Stobben. Hij ontmoette haar op een feestje, aan het begin van de oorlog, in Vlagtwedde. "Ik had haar nog nooit gezien, maar het was een mooie, leuke meid. Ik zag haar, temidden van meer meisjes, en ik vroeg haar: 'Mag ik je vanavond wel even thuisbrengen?'. Het mocht en het is nooit meer uit geweest." Ze gingen wonen op de boerderij aan de Harpelerweg en kregen twee kinderen: Geert en Janna. Samen met Harbert in het ouderlijk huis aan het kanaal, bewerkte hij zo'n 35 hectare landbouwgrond.

Ook hadden ze nog vee. Hilkiene overleed in 1981 op 62-jarige leeftijd. Zij woonden toen al drie jaar in een nieuwe bungalow in Vlagtwedde. Het was een moeilijke tijd voor Willem. Hij ging weer op het koor, want zingen deed hij graag. Vijf jaar later ontmoette hij Annie Kuper-Bults, een weduwe. Zij overleed enkele jaren geleden. Met haar heeft hij nog 26 jaren een mooie tijd gehad. "Ik heb een veelbewogen, maar ook mooi leven gehad, het waren allebei heel lieve vrouwen."

Harberts Hoeve

Als Arie Stenekes aan het einde van dit interview foto's maakt in en rondom de boerderij waar Willem zoveel goede herinneringen aan heeft, vraag ik hem wat hij ervan zou vinden als ik de boerderij een naam geef: 'Harberts Hoeve'. Ik leg uit dat ik daarmee niet alleen de laatste boer die hier woonde wil eren, maar alle boeren, dus ook hem, die hier in Westerwolde vroeger een kleinschalig gemengd bedrijf hadden en nog met hun handen en met behulp van paarden het land bewerkten. "Dat is goud", zegt Willem. Dan weet ik genoeg. Ik ga een mooi bordje maken met 'Harberts Hoeve' erop. Willem mag het binnenkort onthullen. ■

“

Ik zag haar, temidden van meer meisjes, en ik vroeg haar: 'Mag ik je vanavond wel even thuisbrengen?'. Het mocht en het is nooit meer uit geweest.

WERKEN AAN HET SPOOR

• Helen Käminck

Vaak is op oude foto's niet direct duidelijk wat er wordt afgebeeld, maar kun je er door een beetje puzzelen toch achter komen. Op de foto in deze aflevering van 'De Foto en het verhaal' zien we een groep arbeiders met schoppen in het water staan, een wit paard helpt hen bij het zware werk en ze hebben ook een kiepkar waarmee grond kan worden af- of aangevoerd. Maar wat ze precies uitvoeren? In de achtergrond werd de sleutel tot de oplossing van dit raadsel gevonden. Door de bomen is nog net een kerkgebouw te onderscheiden, met daarvoor een lijkenhuisje van het kerkhof. De eigenaar van deze foto herkende daarin de kerk van Zandberg, en dan is de link met de aanleg van de spoorlijn Stadskanaal-Ter Apel-Rijksgrens snel gelegd.

Op 27 januari 1922 vond de aanbesteding plaats voor het maken van de grond- en kunstwerken, het leggen van de sporen en wissels

en 'het uitvoeren van eenige anderen werken' ten behoeve van de Locaalspoorweg van Stadskanaal H.S. via ter Apel naar de Rijksgrens. Het werk werd aan de laagste inschrijvers opgedragen, te weten de Heeren Schaap, Thiecke en Plass voor een bedrag van 1.308.700,-. Het jaarverslag van de Groningsch-Drentsche Spoorweg-Maatschappij over 1921 (dat werd ondertekend op 31 mei 1922) meldt: 'Met de uitvoering is een krachtig begin gemaakt'. Het jaarverslag van een jaar later, gedateerd 14 mei 1923, meldt dat de grondwerken voor de aarden baan en het emplacement nagenoeg gereed kwamen en het leggen van sporen en wissels werd begonnen. De spoorlijn zou in 1924 openen. De exploitatie van het personenvervoer werd echter op 15 mei 1935 alweer gestaakt. Goederen werden, op het baanvak Veendam-Stadskanaal-Musselkanaal, nog tot 1987 vervoerd.

Met dank aan J. Westendorp.

Bronnen:

A. Huyser, *Van NOLS tot STAR, Historische schets van Museumspoorlijn Veendam-Stadskanaal-Musselkanaal*, Stadskanaal 2002. Inventarisnummer B3.008
Groningsch-Drentsche Spoorweg-Maatschappij: Zevende verslag over het jaar 1921 en Achtste verslag over het jaar 1922, collectie SHC Stadskanaal, inventarisnummer document-007D00022 en document-007D00023
Foto-30371

OPENING KAMP DE BEETSE

• Jochem Abbes

Opening

Op vrijdagmiddag 3 oktober werd de gerestaureerde barak van Kamp de Beetse officieel geopend. Daarmee was een eerste mijlpaal bereikt in het proces van revitalisering van het voormalige werklozen- en interneringskamp. In de afgelopen jaren bleek hoezeer het kamp nog steeds de gemoederen bezig hield. Tal van mensen meldden zich met vragen, verhalen, boden voorwerpen aan of kwamen voor een bezoek. Vele tot nu toe onbekende aspecten kwamen boven water en het was duidelijk dat het gebouw nog steeds 'levende geschiedenis' is. Tijdens de opening spraken enkele mensen die direct betrokken waren geweest of zich nauw verbonden voelden met Kamp de Beetse. De bijdragen van mevrouw C. Noot, de familie Zwamborn, de heer J.C. van der Hout, de heer R. Ipenburg en mevrouw A. Nieland-Potze waren illustratief voor de rijk geschakeerde geschiedenis van het kamp. Vanaf de oprichting in 1935 tot de sluiting in 1948 fungeerde het kamp als werklozenkamp, Jodenkamp, opvangkamp voor 'Lüneburgers' en interneringskamp voor NSB-ers en andere collaborateurs. Na de opheffing van het kamp verdwenen de barakken, behalve de woning van de kampbeheerder. Deze ontsnapte aan de slopershamer doordat Staatsbosbeheer de barak in gebruik nam als kantoor en werkplaats.

Waarom restaureren?

De restauratie van Kamp de Beetse is een project van de gemeente Vlagtwedde. Nadat de gemeente in 2011 de barak van de Stichting Museum 1939-1945 had overgenomen – samen met de erfpacht van het terrein van Staatsbosbeheer – zijn er plannen ontwikkeld om iets met het pand te gaan doen. De doorslaggevende argumenten voor de gemeente om dit project te trekken waren de aanhoudende stroom vragen en reacties uit de samenleving en de politieke wil om hierop in te spelen. Alvorens stappen te zetten voor een daadwerkelijk restauratie, is contact gezocht met Herinneringscentrum Kamp Westerbork met het verzoek om een adviserende rol te vervullen. Dit niet alleen vanwege de grote kennis en expertise die daar aanwezig is, maar ook vanwege de historische relatie tussen de beide kampen. In de vroege ochtend van 3 oktober 1942 werden namelijk de circa 500 Joodse mannen die in Kamp de Beetse waren ondergebracht naar Westerbork en vandaar naar Auschwitz en Sobibor getransporteerd. Vervolgens heeft het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis (dr. R. Stenvert en drs. S. van Ginkel-Meester) de opdracht gekregen om een bouwhistorisch onderzoek uit te voeren. Dit rapport werd opgeleverd in mei 2012, waarna het archeologisch onderzoeks-

adviesbureau ARC te Groningen (o.a. K. Lenting) de opdracht ontving om een archeologische opgraving uit te voeren. Dit leverde een serie vondsten op en tevens werden de fundamenten van het voormalige wachtlokaal bij de voormalige ingang blootgelegd. Alle resultaten werden uitgewerkt in een restauratieplan, waarbij W. Westendorp, bouwkundige van de gemeente, tekende voor het ontwerp. In de tweede helft van 2013 werd begonnen met de restauratie, die uitgevoerd werd door Bouwbedrijf Blokzijl BV te Blijham en onder toezicht stond van M. Boelens, bouwkundige van de gemeente Vlagtwedde.

Toekomst

Na 3 oktober is de barak beschikbaar voor publieksactiviteiten, bezichtigingen en schoolbezoek. In de komende maanden wordt een exploitatiestructuur uitgewerkt waarbij de gemeente zal samenwerken met de werkgroep Kamp de Beetse, die in de voorafgaande periode reeds een constructieve rol heeft gespeeld. In een volgend nummer van Terra Westerwolde zal daarover – en over de toekomstplannen – meer worden verteld. Voor meer informatie of vragen kunt u terecht bij: J.G. Abbes, cultuurambtenaar gemeente Vlagtwedde, tel. 0599-320290 of jochemabbes@vlagtwedde.nl. ■

Gedeelte van kamp Werkverschaffing Sellingerbeetse

Foto van Kamp De Beetse uit de jaren 30.
Foto: archief J.G. Abbes

De gerestaureerde barak (woning kampbeheerder).
Foto: Els Kok

Gezamenlijke reis HVW en SHC naar België

Kasteel Heverlee

IN DE VOETSPOREN VAN DE ARENBERGEN

• tekst en foto's: Jan S.A. Huizing

Grafmonument van Jan van Ligne te Zevenbergen

Op vrijdag 26 september vertrokken 40 leden en donateurs van HVW en SHC voor een gezamenlijke reis richting België. De reis was onder het motto 'In de voetsporen van de Arenbergen' georganiseerd door de reiscommissie van de HVW. Als eerste stop was uitgekozen Zevenbergen, waar de Catharinakerk werd bezocht.

Jan van Ligne, getrouwd met Margaretha van der Marck, gravin van Arenbergen, was baron van Zevenbergen, één van de vele heerlijkheden die de Arenbergen in diverse landen bezaten. Vroeger stond er een kasteel waar de familie geregeld verbleef. Dit echtpaar had in 1561 Westerwolde gekocht van Karel Schenk van Toutenburg. Als zodanig was Jan Heer van Westerwolde cum annexis geworden. Jan van Ligne was onder andere stadhouder van Groningen, Friesland en Overijssel Hij sneuvelde als

legeraanvoerder voor Philips II in 1568 in de bekende slag bij Heiligerlee. Na zijn dood liet Margaretha in deze kerk een grafmonument voor hem oprichten.

Daaraanvolgend vertrokken we naar het plaatsje Edingen in België, waar de Arenbergen een zomerkasteel bezaten. Eerst hebben we daar de St. Niklaaskerk bezocht met het grote schilderij op het altaar, waarop Anna de Croy (schoondochter van Jan en Margaretha)

Stadhuis van Leuven

Monument Willem de Croy te Edingen

staat afgebeeld. In Edingen werd met veel ondersteuning van de familie een klooster gesticht, dat vooral dienst deed als begraafplaats voor de Arenbergen. Hierheen zijn later de stoffelijke resten van Jan en Margaretha vervoerd en bijgezet in het mausoleum (het grootste in België). We kregen hier een uiteenzetting over de familie en konden de kloosterkerk met zijn schilderijen, het mausoleum en het immense monument voor Willem de Croy (een familielid van Anna de Croy) bekijken. Daarna vertrokken we naar Brussel om in te checken in het hotel. Vervolgens ging het naar de oude binnenstad voor het diner.

De volgende ochtend gingen we nog even naar de 'Grand Place' het grote marktplein in Brussel. Onderweg zagen we onder andere nog het koninklijk paleis en het

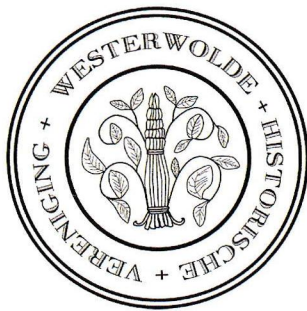
parlementsgebouw. Het marktplein is omringd door het middeleeuwse raadhuis en het gebouw van het bakkersgilde. De rest van de bebouwing bestaat vooral uit prachtige voormalige gildehuizen, die na een belegering door Lodewijk XIV zijn gebouwd en schitterend worden onderhouden.

De volgende plaats die we gingen bezoeken, was de oude universiteitsstad Leuven. Hier kon een ieder gedurende een aantal uren zelf bepalen wat hij/zij wilde bezichtigen. Leuven heeft onder andere een heel mooi oud raadhuis, een kathedraal daar tegenover en het grootste beginnhof van België.

Na de middag ging het naar het nabij gelegen plaatsje Heverlee, waar een kasteel staat,

dat eeuwen lang in het bezit is geweest van de families de Croy en Arenberg. Dit kasteel werd gebruikt als jachtslot vanwege de vele bossen in de naaste omgeving. Het werd door de familie bewoond tot 1924, waarna het aan de Universiteit van Leuven werd geschonken. Het wordt vaak gebruikt voor het verdedigen van proefschriften en het uitreiken van de bul. Er zijn echter een aantal vertrekken op ouderwetse manier ingericht en voorzien van veel schilderijen van elkaar opvolgende generaties Arenberg.

De reis werd beëindigd met een diner in Ede, waarna de thuisreis volgde. Tegen twaalf uur kwamen we weer terug in Onstwedde. Waar we de conclusie konden trekken, dat ook de tweede gezamenlijke reis een succes was geweest. ■

NIEUWS

www.verenigingwesterwolde.nl

Algemeen

Sinds het verschijnen van de laatste Terra Westerwolda heeft het bestuur vergaderd op 21 augustus en 17 oktober. Naast de lopende zaken werden ook enkele onderwerpen besproken die de nodige organisatie behoeften. In hoofdzaak waren dit de tweedaagse excursie naar België op 26 en 27 september, de excursie naar de Groninger Archieven op 16 oktober, de Dag van de WesterwOLDambtster Geschiedenis op 22 november en de extra algemene ledenvergadering op 20 december in Sellingen. Ook werd gesproken over het tijdschrift, het functioneren van de vereniging, enkele actualiteiten en de toekomstige ontwikkelingen. Daarbij kwam met name de wens naar voren om meer met werkgroepen vanuit de leden te gaan werken. Te denken valt bijvoorbeeld aan onderwerpen zoals 'veldnamen', 'genealogie' en 'oral history' (interviews). Ook ledenwerving blijft een punt van aandacht. De activiteiten van de vereniging dienen namelijk ook een hoger doel: de versterking van het cultuurhistorisch bewustzijn in de regio.

Tweedaagse reis naar België

Op 26 en 27 september heeft de tweedaagse excursie 'In de voetsporen van de Arenbergen' plaatsgevonden. Het reisgezelschap, bestaande uit leden van onze vereniging en het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal, bestond uit 42 personen. De reis verliep succesvol, waarbij de bijzondere ervaring werd opgedaan dat ook in België sporen uit onze geschiedenis terug zijn te vinden. Het grafmonument van Jean de Ligne in Zevenbergen, het Kapucijnenklooster te Edingen met de imposante grafkelder, de beeltenis van Anna de Croy op het retabel in de stadskerk van Edingen, het kasteel van Heverlee (Leuven) met de portretten van onze voormalige leenheren en -vrouwen; allemaal tastbare herinneringen aan onze 16^e en 17^e eeuw. Onderweg kreeg het gezelschap toelichtingen van Jochem Abbes, Jan Huizing en Ruut Wegman, terwijl in Edingen (klooster) en in Heverlee ter plaatse kundige mensen de rondleidingen verzorgden. Een bliksembezoek aan de beroemde Grote Markt van Brussel en een vrije ochtend in Leuven gaven het

gezelschap ook de gelegenheid om de rijke cultuur van de Zuid-Nederlandse steden op te snuiven. Op de website van de vereniging (www.verenigingwesterwolde.nl) vindt u een uitgebreider verslag met een fotoreportage.

Excursie naar de Groninger Archieven

Op donderdag 16 oktober organiseerde de vereniging een avondexcursie naar de Groninger Archieven. Het doel van de excursie was om een indruk te krijgen van de rijke archivalia die betrekking hebben op Westerwolde. De avond werd geleid door rijksarchivaris mevr. drs. J. van Keulen en de heer A. Beuse, hoofd studiezaal. In een breed exposé werd een doorsnee getoond van archiefstukken uit alle perioden van de geschiedenis. Bijzonder was ook dat er verschillende stukken werden getoond die weliswaar bekend zijn uit de literatuur, maar zelden worden vertoond. Het was niet alleen een gelegenheid om 'oude bekenden' te zien, maar ook om ideeën op te doen voor onderzoek. Aan de excursie namen 47 personen deel. ■

Groepsfoto deelnemers excursie bij het kasteel van Heverlee.
Fotografie Rudmer Nijman

NIEUWS

www.streekhistorischcentrum.nl

www.facebook.com/StreekhistorischCentrum

Activiteiten in het SHC

De zondagmiddagactiviteiten zijn weer begonnen. De volledige agenda staat te lezen op onze website maar als u ons volgt op Facebook, krijgt u wekelijks een aankondiging van de nieuwe activiteiten in uw eigen nieuwsoverzicht. Op het programma staan weer vertrouwde onderdelen, zoals de presentaties van foto's uit ons archief rondom een bepaald thema door Bert Roossien. Dit seizoen heeft dat thema vaak te maken met het kanaal en wat daarlangs te zien is, in het kader van de viering van het 250-jarig bestaan in 2015. Een ander vast onderdeel in het programma is dit seizoen een maandelijkse aflevering uit de historische dramaserie 'Bruin Goud' uit 1994. Hierin worden thema's uit de geschiedenis van de vervening, zoals de armoede, stakingen en arbeidsomstandigheden, in beeld gebracht in afleveringen van een half uur. Elke tweede zondag van de maand staat er één aflevering geprogrammeerd. Deze zijn door donateurs gratis te bezoeken. Ook komen er weer interessante sprekers een lezing geven. Op 16 november komt Willemieke Ottens vertellen over landschapstuinen en in het bijzonder over de landschapsarchitect L.P. Roodbaard. Reserveren wordt aanbevolen, dat kan via info@streekhistorischcentrum.nl of 0599-612649.

Stolpersteine

Op 30 oktober en 3 november worden de eerste 42 Stolpersteine in de gemeente Stadskanaal gelegd voor de huizen waar Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog hebben gewoond die zijn gedeporteerd naar Westerbork. In 2015 en 2016 zullen ook bij de overige adressen stenen worden gelegd. Wie wil weten waar ze precies komen te liggen en wie daar woonden, kan kijken op de website www.stolpersteinegemeentestadskanaal.nl.

250\400

Op woensdag 1 oktober is de website www.250400.nl gelanceerd tijdens een feestelijke bijeenkomst in het SHC. Hierop is te zien wat er in het kader van het 250-jarig bestaan van het Stadskanaal en de 400-jarige Semslijn allemaal wordt georganiseerd. De activiteiten variëren van sportevenementen, zoals hardloopwedstrijden en wielerrondes tot muziekevenementen 'voor elck wat wils'. De schilderijen die Geert Schreuder maakt voor de jubileumtentoonstelling in het SHC vorderen gestaag. De kunstschilder uit Onstwedde verbeeldt op 10 doeken de ontstaansgeschiedenis van de Kanaalstreek die in het SHC worden tentoongesteld. De expositie zal tevens vergezeld gaan van een publicatie waarin bij elk schilderij een historisch verhaal wordt geschreven

door de Veenkoloniale historicus Harm van der Veen.

Het Drents Archief heeft het initiatief genomen tot het uitgeven van een publicatie over Jan Sems. Het boek zal rijkelijk voorzien worden van de kaarten die Sems tekende in opdracht van stadhouder Willem Lodewijk. De geplande verschijningsdatum is november 2015.

Jatrie

Op vrijdag 10 oktober is de steilsteven Jatrie weer te water gelaten om vervoerd te worden naar het restauratiedok in Groningen. In het kader van een werkleerproject zal het schip van een nieuwe bodem worden voorzien waardoor het weer klaar is voor een toekomst in het water. Wanneer dit project is afgerond, zal bij het Bronsmotorenmuseum in Appingedam de unieke 2-cilinder Bronsmotor weer aan de praat worden gebracht. Inmiddels is de Jatrie gekeurd en geregistreerd als Varend Monument B. Na voltooiing van de restauratie komt het schip in de hoogste A-klasse. Als alles volgens planning verloopt, kan de Jatrie in de zomer van 2015 aanwezig zijn bij het grootse schepenevenement MusSAILkanaal, de landelijke reünie van de Vereniging voor het Historisch Bedrijfsvaartuig. ■

Donateursreis van het SHC

Op zaterdag 11 oktober werd de jaarlijkse donateursreis van het SHC gehouden, die dit keer Worpswede (D) als bestemming had. Gidsen vertelden er over de ontstaansgeschiedenis van het dorpje in het veen en de ontdekking ervan door kunstenaars omstreeks 1880 waardoor het uitgroeide tot kunstenaarskolonie. Mede door het stralende herfstweer was het een geslaagde dag.

Oproep

BOMBARDEMENT AARDAPPELMEELFABIEK

Ter Apelkanaal

• Henk Dekker

In het vorige nummer van Terra Westerwolda hebben we een oproep gedaan om meer informatie te krijgen over het bombardement op de aardappelmeelfabriek in Ter Apelkanaal op 11 januari 1944. De oproep werd opgepikt door journalist Marcel Looden van het Dagblad van het Noorden die er een krantenartikel aan gewijd heeft.

Tot onze grote blijdschap is er door veel mensen gereageerd. Onder meer door nabestaanden die met interessante en soms emotionele verhalen kwamen die het optekenen waard zijn. We zijn momenteel bezig de reacties te ordenen en zullen in de komende nummers onze bevindingen publiceren.

De oproep heeft ons onder meer ook het politierapport opgeleverd. Door de 'Onder-Luitenant, Groepscommandant' A. Meijer van de 'Marechaussee gewest

Groningen' werd namelijk een rapport opgesteld van deze dramatische gebeurtenis. Uit dit rapport blijkt dat er niet sprake is van één bom of een paar bommen zoals sommigen versies luiden, maar van 63 brisantbommen (!) die op die dag door de geallieerden zijn gedropt. Meijer spreekt in zijn rapport van de schade die veroorzaakt is: '...aan de Aardappelmeelfabriek bestaande uit: twee meelloodsen grotendeels vernield, het schaflokaal geheel vernield, grijper en laadinstallaties grotendeels vernield. Verder algemeene schade bestaand uit glasschade en ontzetting der gebouwen; en in de omgeving glasschade en kleine materiele schade aan woningen, boerderijen en schepen, terwijl door het exploderen der bommen groote gaten zijn ontstaan in de verschillende omliggende landerijen.'

Ook uit het rapport blijkt de impact die dit drama op de omgeving moet hebben gehad. Meijer noemt bijvoorbeeld het talrijke publiek dat door de luchtbeschermingsdienst verwijderd dient te worden. Het is daarom naar onze mening opmerkelijk dat er zo weinig bekend is over het bombardement. In de komende nummers hopen wij in elk geval een aantal vragen die er bij ons leven te beantwoorden met behulp van documenten en verhalen die ons door nabestaanden en ooggetuigen aan de hand worden gedaan. Mocht u nog niet gereageerd hebben en hebt u ook informatie over dit vergeten oorlogsdrama: neem alstublieft contact met ons op! ■

Steun cultuur.**Steun het Streekhistorisch Centrum.****Juist nu!**

Word donateur van het SHC vanaf €32,50 en ontvang Terra Westerwolda, gratis toegang tot alle exposities en korting bij de activiteiten.

FOTORAADSEL

Foto's: Gert Roelfsema

Gevraagd wordt deze keer: in welke plaats en aan welke straat bevindt zich dit hek? En waarheen voert het? Indien u nadere gegevens kunt verstrekken, mag u deze ook vermelden.

Stuur uw antwoord vóór 30 december naar fotoraadsel@terrawesterwolda.nl

De wijngaard van het vorige fotoraadsel ligt aan de Noordesweg 8 in Sellingen en draagt de naam: Wijngaard Cruoninga. De winnaar van het fotoraadsel in het vorige nummer (nr. 8) is geworden:

Reiny van Hateren uit Vlagtwedde.

Hartelijk gefeliciteerd met het winnen van de boekenbon.

Het vorige fotoraadsel: Wijngaard Cruoninga

win
een
cadeaubon

(Advertenties)

DIJKSTRA JANSSEN BERGMAN

NOTARISSEN & JURIDISCH ADVISEURS

*Informeert u eens
vrijblijvend wat wij
voor u kunnen doen.*

Lilienthalplein 3, 9501 XP Stadskanaal

Postbus 99, 9500 AB Stadskanaal

Tel.:(0599) 61 20 16 - Fax:(0599) 62 12 66

E-mail: info@djbnotarissen.nl

www.notarissen-stadskanaal.nl

J. STOUT
uitvaartverzorging

Voor een stijlvolle uitvaart,
met heldere afspraken over de uitvoering en de prijs

tel. (0599) 612 482

Dag en nacht bereikbaar!

Waar u ook verzekerd bent, uw wensen staan centraal

Steenhouwer 15
9502 EV Stadskanaal

Westerparallelstraat 72
9501 GX Stadskanaal

www.stoutuitvaartverzorging.nl

T E R R A
Westermolda

IS EEN CO-PRODUCTIE VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING WESTERWOLDE EN HET
STREEKHISTORISCH CENTRUM TE STADSKANAAL

ISSN 22124160

Activiteitenagenda

De Dag van de Groninger Geschiedenis bij de Groninger Archieven. De Historische Vereniging Westerwolde en het Streekhistorisch Centrum presenteren zich gezamenlijk met een stand in de studiezaal. Naast een historische informatie- en boekenmarkt zijn er lezingen, demonstraties, rondleidingen door de depots van de archieven en muziek. **Zaterdag 8 oktober van 11.00-17.00 uur** Cascadeplein 4 en 10, Groningen.

Zondagmiddagactiviteiten in het SHC:

Alle activiteiten starten om 14.30 uur.

Het verenigingsleven in de Kanaalstreek. 9 oktober. Entree € 2,-. Donateurs gratis. Presentatie van oude beelden uit het archief van het Streekhistorisch Centrum door Bert Roossien. Afbeeldingen van allerlei clubs komen aan bod, zowel op sport- als cultureel gebied.

Rondleiding door de Watertoren van Stadskanaal. 16 oktober. Entree € 2,- donateurs gratis. Een activiteit voor het hele gezin: Zie jij je huis vanaf het dak van de toren?

Bomen in het landschap. 23 oktober. Entree 3,50, donateurs € 2,-
Lezing door Rinck Zevenberg, boomverzorger.

Themamiddag met films over de aardappelmeelindustrie, met o.a. beelden uit Alteveer.
30 oktober. Entree € 2,-, donateurs gratis.

Nieuw Buinen in beeld: presentatie door Bert Roossien **6 november.**
Entree € 2,- donateurs gratis.

Poëziealbums. Lezing door Mien Westerdiep-Niemeijer over de historie en het gebruik van deze persoonlijke albums met versjes. **13 november.**
Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Wie-wat-waar-middag: help mee met het beschrijven en identificeren van oude en minder oude foto's. **20 november.** Entree € 2,-, donateurs gratis.

De geschiedenis van het alfabet. Lezing door mevrouw dr. J.H.Looijenga, historisch taalkundige en werkzaam aan de Rijksuniversiteit Groningen.
27 november Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Diaquiz: test uw kennis van de streek! Voor degene met de meeste goede antwoorden is er een prijsje. Voor de niet-kenners: een afwisselende beeldpresentatie over de wijde omgeving. **4 december.** Entree € 2,- donateurs gratis.

Concert door Linde Nijland en Bert Ridderbos. Zie voor muziek en meer info www.lindenijland.nl. **11 december.** Entree € 12,50 donateurs € 10,-.

Stadskanaal in het donker... Speciaal voor de durfals is vanmiddag de watertoren open als het donker wordt. Beklimmen is voor eigen risico!
18 december, 15.30-17.30 uur. Entree € 2,- donateurs gratis.

T E R R A W E S T E R W O L D A

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

INDIEN ONBESTELBAAR RETOUR: STREEKHISTORISCH CENTRUM CERESSTRAAT 2 9502 EA STADSKANAAL